

Araştırma Makalesi/Research Article

**Hocalı Katliamının Tarihsel Arka Planı ve Katliamın
Türk ve Batı Basınına Yansımaları ***

Gürbüz Arslan**

(ORCID: 0000-0002-9973-8755)

Makale Gönderim Tarihi

04.07.2022

Makale Kabul Tarihi

03.08.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Arslan, G., “Hocalı Katliamının Tarihsel Arka Planı ve Katliamın Türk ve Batı Basınına Yansımaları”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (Eylül 2022): 522-570.

APA: Arslan, G. (2022). Hocalı Katliamının Tarihsel Arka Planı ve Katliamın Türk ve Batı Basınına Yansımaları. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 522-570.

Öz

Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde yer alan Hocalı, Erivan yönetiminin Dağlık Karabağ'a hâkim olma ve bunun akabinde “Büyük Ermenistan'ı” kurma gibi emperyalist bir politikayı hayata geçirme arzusu sonucu 25 Şubat 1992 gecesi Ermeni silahlı güçleri tarafından saldırıya uğramıştır. Hankendi'nde bulunan eski Sovyet Ordusu'na ait 366. Motorize Alay'ının da destek verdiği bu saldırı esnasında resmî rakamlara göre 106'sı kadın, 63'ü çocuk, 70'i yaşlı toplam 613 kişi katledilmiş; 76'sı çocuk 487 kişi ağır

*Bu çalışma, INCSOS (Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi) tarafından 2-4 Haziran 2022 tarihlerinde Bakü'de düzenlenen “INCOSS VII KARABAĞ Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi” adlı kongrede, “Ulusal ve Dış Basında Hocalı Katliamı” olarak sunulan bildiri metninin genişletilmiş ve içeriğine uygun olarak başlığı güncellenmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye, arslan-gurbuz@hotmail.com.

Assist. Prof. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Türkiye.

yaralanmış ve 1.275 kişi esir alınmıştır. 150 kişiden de bir daha haber alınamamıştır. Gayriresmî rakamlara göre ise katledilenlerin sayısı 1.300, yaralı sayısı 1.000'in üzerindedir. Ermenistan'ın Hocalı'da gerçekleştirdiği katliam insanlık aleyhine işlenen bir cinayet olarak tarihteki yerini alırken, bu vahşet Türk ve Batı basınında da yankı uyandırmıştır.

Çalışmanın amacı, Ermenilerin Hocalı'ya saldırmasının nedenini, saldırı esnasında yaptıkları katliamı ve bu katliam dolayısıyla Hocalı halkının başından geçen trajik hadiseleri aktarmak ve Hocalı Katliamının Türk ve Batı basınına yansımalarını ortaya koyarak literatüre katkı sağlamaktır. Çalışmada, bahsi geçen süreç, konuyla alakalı çalışmalar, yerli ve yabancı süreli yayınlar ışığında irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Hocalı Katliamı, Dış Politika, Basın

The Process Leading to the Khojaly Massacre and its Reflections in the Turkish and Foreign Press

Abstract

Khojaly, located in the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan, was attacked by the Armenian armed forces on the night of February 25, 1992, as a result of the Yerevan administration's desire to dominate Nagorno-Karabakh and subsequently implement an imperialist policy such as the establishment of "Great Armenia". During this attack, which was supported by the 366th Motorized Regiment of the former Soviet Army in Khankendi, according to official figures, a total of 613 people were killed, including 106 women, 63 children, and 70 elderly people; 487 people, 76 of them children, were seriously injured and 1,275 people were taken prisoner. 150 people have not been heard from again. According to unofficial figures, the number of massacres is 1,300 and the number of casualties is over 1,000. While Armenia's massacre in Khojaly has taken its place in history as a murder committed against humanity, this atrocity has had repercussions in the national and foreign press.

The study aims to contribute to the literature by presenting the reason for the Armenians' attack on Khojaly, the massacre they committed during the attack, and the tragic events that the people of Khojaly went through due to this massacre, and to reveal the reflections of the Khojaly Massacre on the Turkish and Western press. In this study, the mentioned process has been examined in the light of relevant studies, and domestic and foreign periodicals.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Khojaly Massacre, Foreign Policy, Press

Giriş

Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki yoğun ilişkiler, esasen Rusya ile İran arasında 1804’de ortaya çıkan Azerbaycan coğrafyasına hâkim olma mücadelesini Rusya’nın kazanmasından sonra başlamıştır. Zira Çarlık Rusya’sı Generali Sisyanov, Karabağ’ın işgalinin hemen ardından Çar’a gönderdiği 22 Mayıs 1805 tarihli raporda, “*Karabağ coğrafi yeri bakımından Anadolu’nun, İran’ın ve Azerbaycan’ın kapısı sayılır*” demek suretiyle bölgenin stratejik önemini belirtmiştir. Ayrıca bu topraklarda kalıcı bir hâkimiyet kurabilmek için Müslümanların arasına Hristiyan unsurların yerleştirilmesi gerektiğine de dikkat etmiştir.¹ Bunun üzerinde Rus yönetimi, I. Petro devrinden (1682-1725) beri yakın ilişkiler içerisinde buldukları Ermenileri kendisine müttefik olarak seçmiş ve ele geçirdiği Azerbaycan topraklarına onları yerleştirme kararı almıştır.²

Alınan karar doğrultusunda 1805-1828 yıllarında Azerbaycan’a özellikle de Karabağ bölgesine İran ve Anadolu’dan Ermeniler kitleler halinde göç ettirilmişlerdir. Sadece 1826-1828 İran-Rus savaşı esnasında İran’dan Azerbaycan’a 18 bin Ermeni ailesi gelirken, savaş sonrasında imzalanan Türkmençay Antlaşması’yla Ermeni göçleri daha da artmıştır. Zira antlaşmanın 14. maddesinde İran’da yaşayan Ermenilerin, Azerbaycan’ın Karabağ, Revan (Erivan) ve Nahçıvan Hanlıklarının topraklarına yerleştirilmesi öngörülmüş ve 1828–1830 yılları arasında 40 bin Ermeni, bu topraklara göç ettirilmiştir. Yine 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması sonucunda da Osmanlı Devleti’nden 84 bin civarında Ermeni, Azerbaycan topraklarına yerleştirilmiştir.³

Ermenilerin iskânıyla birlikte Karabağ, Revan ve Nahçıvan’ın demografik yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiş ve bu durum bölgedeki Azerbaycan Türkleri için zorlu bir süreci de beraberinde

¹ Mahir Garibov, *XX. Yüzyılda Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Sorunu*, Ankara 2017, s. VII.

² Hülya Koç ve Burçin Hafize Tarcan, “19. Yüzyıldan Günümüze Ermenistan-Azerbaycan İlişkileri”, *Journal Of International Banking Economy And Management Studies*, 3/2 (2020), s. 89-90.

³ Okan Yeşilot, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36 (2008), s. 188-192.

getirmiştir. Zira uzun süredir “vatan edinme” arayışı içinde olan Ermeniler, sayılarının artmasıyla beraber bu topraklarda kendi vatanlarını kurma yolunda bir hevese kapılmıştır. Ermenilerin bu hevesi özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarında özerk bir yönetime kavuşma planlarının suya düşmesiyle birlikte daha da artmıştır.⁴ Ermenilerin kendi vatanlarını kurmak adına söz konusu bölgelerde Azerbaycan Türklerini saf dışı etmek ve bu toprakların kontrolünü ele geçirmek için harekete geçmesi ise iki taraf arasındaki mücadeleleri ve Hocalı Katliamına giden tarihsel süreci de beraberinde getirmiştir.

Konuyla ilgili şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Hocalı Katliamına giden süreç ele alınmış olsa da genellikle katliam üzerine odaklanılmış, katliam esnasında neler yaşandığı ve katliamın bölge üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Katliamın basın üzerindeki yankıları hususunda da Türk ve Batı basınının olaya yaklaşımı çoğunlukla ayrı ayrı ele alınırken, her iki kamuoyunun sergilediği tutumu ortaya koyan çalışmalar ise dar kapsamlı olmuştur. Bu noktadan hareketle çalışmamızın ana eksenini Hocalı Katliamının tarihsel arka planı oluştururken, katliama yönelik olarak sadece Türk veya Batı basınının değil, her iki basının da sergilediği tutum mukayeseye dayalı olarak daha geniş kapsamlı tespit ve tahlil edilmiştir. Böylece Hocalı Katliamının bütüncül ve kapsamlı bir yaklaşımla ele alınması, iç ve dış kamuoyuna yansımaları gibi hususlar sağlanmaya çalışılmıştır.

Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler Arasında Yaşanan Çatışmalar

Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki Karabağ, Revan ve Nahçıvan üzerindeki hâkimiyet mücadelesi XIX. yüzyıl sonlarından itibaren sıcak çatışmaya dönüşürken, iki taraf arasındaki ilk ciddi ve kanlı çatışmalar Çarlık Rusya’sında meydana gelen 1905 İhtilali sonrasında yaşanmıştır. Çünkü Çarlık yönetimi, Güney Kafkasya’daki ihtilal taraftarı hareketleri önlemek için Kafkasya’da karışıklığın devamını sağlamak amacıyla Ermenilerin Türklere yönelik saldırılarını teşvik etmiştir. 1905-1907 yılları arasında devam eden çatışmalar esnasında da Ermeni

⁴ Murteza Hasanoğlu ve Nesrin Süleymanlı, “Ermenistan Devleti’nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya’da Nüfuz Mücadelesi ve Azerbaycan”, *Aurasya İncelemeleri Dergisi*, 2 / 2 (2013), s. 294.

çeteleri yüzlerce köy ve kasabayı yağmalamış ve binlerce Türk'ü katletmiştir.⁵

1907 yılı itibarıyla iki taraf arasındaki çatışmalar son bulup bir nevi barış ortamı sağlansa da Ermeniler, 1908-1914 yılları arasında Türk köylerine saldırmaya devam etmiştir.⁶ Yine I. Dünya Savaşı sırasında Karabağ Ermenileri büyük çaplı bir isyan çıkartarak Türklere ait işyeri ve evlere saldırmaktan da geri kalmamıştır.⁷ 1917-1918 yılları arasında Revan vilayetine bağlı Türk köylerine yapılan Ermeni saldırıları, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Ordusu Komutanı Mehmet Vehib Paşa sayesinde engellenmiştir. Aynı dönemde Vehip Paşa, Nahçıvan, Karabağ, ve Zengezur⁸un Ermenilerin eline geçmesine de engel olmuştur.⁹

Ermenilerin Azerbaycan topraklarına saldırılarının engellendiği böyle bir dönemde Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin çıkması Güney Kafkasya'daki ulusal bağımsızlık hareketlerine hız kazandırmış ve bölgenin yönetimi için önce Güney Kafkasya Komiserliği, daha sonra da Güney Kafkasya Meclisi kurulmuştur. Ermeni, Gürcü ve Azerbaycan Türklerinden meydana gelen bu oluşum uzun ömürlü olmamış ve 26-28 Mayıs 1918 tarihleri arasında önce Gürcistan ile Azerbaycan, daha sonra da Ermenistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Lakin bağımsızlık kararı alan Ermenistan'ın sınırlarının belli olmaması bölge adına ciddi bir problemi de beraberinde getirmiştir. Bu belirsizlik ortamında Ermenistan, Revan'ın yeni kurulan Ermeni Devleti'nin başkenti ilan edilmesine müsaade etmesi için Azerbaycan'dan ricada bulunmuştur. Azerbaycan Millî Şûrası da 29 Mayıs 1918 tarihli toplantısında bölgede barışın tesis edilmesi ve iyi komşuluk ortamının oluşturulması adına Revan'ın Ermenilere verilmesini kabul etmiştir.¹⁰

⁵ Elşad Eyvazlı, "Hocalı Katliamı'na Giden Süreç ve Türk Basınında Hocalı Katliamı", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII / 2 (2019), s. 156.

⁶ Aygün Aktar, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara 2005, s. 63.

⁷ Meşkure Yılmaz, "Karabağ Savaşı ve Adım Adım Hocalı Soykırımı", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, IX / 2 (2013), s. 96.

⁸ Zengezur şimdiki Nahçıvan'la Azerbaycan arasında yer alan Ermenistan topraklarıdır.

⁹ Umut Uzer, "Bölgesel Güvenlik Bağlamında Dağlık Karabağ Sorununun Dünya Siyasetindeki Yeri", *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 / 1 (2017), s. 71.

¹⁰ Hasanoğlu ve Süleymanlı, a.g.m., s. 299.

Azerbaycan Millî Şûrası'nın iyi niyetle attığı bu adım sonucu Ermeniler, Azerbaycan toprakları üzerinde hukuki anlamda kendilerine ait bir devlete kavuşmuşlardır. Lakin bu durum onları tatmin etmemiş ve Ermeni ordusu ile Ermeni terör çeteleri, "Büyük Ermenistan'ı" kurma yolunda¹¹ Zengezur, Nahçıvan ve Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparmak için harekete geçmişlerdir. Ayrıca Bakü, Şamahı ve Kuba'da bölge halkına karşı saldırılar düzenlemişlerdir. Saldırıları karşısında Azerbaycan yönetimi ise çareyi Osmanlı Devleti'nden yardım istemekte bulmuştur. Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a girmesiyle birlikte bölgede Ermeni katliamlarının önüne geçilmiş ve Bakü, Ermeni işgalinden kurtarılmıştır.¹²

Kısa bir süre sonra Osmanlı ordusu, Mondros Mütarekesi gereği Azerbaycan topraklarından geri çekilmek mecburiyetinde kalınca, bölge İngiliz kuvvetlerince işgal edilmiştir. İngilizler ise 28 Ocak 1919 tarihli tebliğlerinde coğrafi, iktisadi, tarihî ve kültürel varlıkları dikkate alarak Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu ilan etmiştir. Böylece İngiltere, Ermenilerin Karabağ'a hâkim olma hayallerine set çekmiştir. Fakat İngilizlerin bölgeden çekilmesiyle birlikte Güney Kafkasya coğrafyası Kızıl Ordu'nun istilasına uğramış ve bu topraklarda Sovyet hâkimiyeti başlamıştır.¹³

Sovyet hâkimiyetiyle birlikte Azerbaycan bağımsızlığını kaybedip, bir Sovyet Cumhuriyeti halini alırken, toprak sorunlarıyla da yüz yüze kalmıştır. Zira 27 Nisan 1920'de "sözde" halkların özgürlüğü adı altında Azerbaycan'ı işgal eden ve burada kendi rejimini kuran Bolşevikler, Zengezur ve Nahçıvan'ı Sovyet rejimini kabullenmesinin karşılığı olarak Ermenistan'a bırakmıştır. Hatta bununla da yetinmeyerek Ermeni nüfusunun çoğunlukta olduğu Dağlık Karabağ'a kendi geleceğini tayin etme hakkı verilmesi yönünde bir karar da almıştır.¹⁴

Alınan kararlar, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Lideri Neriman Nerimanov tarafından 1 Aralık 1920'de "*Zengezur ve Nahçıvan kazalarının arazisi Sovyet Ermenistanı'nın bölünmez parçasıdır. Dağlık Karabağ'ın emekçi köylülerine ise kendi kaderini belirleme hakkı*

¹¹ Aktar, *a.g.e.*, s. 74-75.

¹² Hasanoğlu ve Süleymanlı, *a.g.m.*, s. 300.

¹³ Garibov, *a.g.e.*, s. 261.

¹⁴ Aktar, *a.g.e.*, s. 80-88.

verilmiştir. Bundan sonra hiçbir arazi sorunu iki asırlık komşu olan Azerbaycanlı ve Ermeni halkları arasında kan dökülmesine neden olmayacaktır” şeklinde duyurulmuştur. Böylece Nerimanov’un halkın iradesini dikkate almadan ve Moskova’nın baskısı altında attığı bu adım, Azerbaycan topraklarının etnik, tarihî ve coğrafi anlamda bölgeyle hiçbir ilgisi olmayan ve buraya dışarıdan gelerek yerleşmiş bir halk olan Ermenilere hediye edilmesinin önünü açmıştır.¹⁵

Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti yönetimi Nerimanov’un beyanatından bir hayli memnun kalırken, Nahçıvan halkı beyanatı büyük bir tepkiyle karşılamış ve alınan kararı tanımayacağını belirtmiştir. Bu süreçte Türkiye de iradesini ortaya koymuş ve Nahçıvan’ın Ermenistan’a verilmesini kabul etmeyeceğini, sadece Azerbaycan’ın himayesinde özerk bir bölge olarak kalabileceğini bildirmiştir.¹⁶ Nihayetinde 1921 Moskova ve Kars Antlaşmaları neticesinde Nahçıvan’ın, Azerbaycan’ın koruyuculuğunda özerk bir bölge olması kararlaştırılmış ve akabinde Ermenistan, Nahçıvan’ı Azerbaycan toprağı olarak kabul etmiştir.¹⁷

Nahçıvan’ı bu şekilde Ermenistan’a bırakmayan Azerbaycan için aynı durum Zengezur için söz konusu olmamıştır. Zira Azerbaycan yönetimi, Moskova’nın baskıları sonucu Zengezur’un Ermenistan’a verilmesini onaylamıştır. Zengezur’un elden çıkmasıyla Azerbaycan ile Türkiye arasında bir Ermeni tampon bölgesi yaratılırken,¹⁸ Zengezur’u ele geçiren Ermeniler hemen akabinde Dağlık Karabağ’ı kendilerine bağlamak için harekete geçmişlerdir. Onların bu isteğine şiddetle karşı koyan Azerbaycan yönetimi, bu toprakları Ermenistan’a bırakmasa da yine Moskova’nın baskısı sonucu 7 Temmuz 1923’te Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti’nin bir parçası olarak özerk bir statüye sahip olmasını kabullenmek zorunda kalmıştır.¹⁹

¹⁵ Musa Qasımlı, *Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye: Gerçek Tarih Arayışı (1920-1994)*, Ankara 2019, s. 73-77.

¹⁶ Qasımlı, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁷ Bahadır Bumin Özarslan, “Bir Özerk Cumhuriyet Örneği Olarak Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti”, *I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu (12-14 Mayıs 2016)*, Kastamonu, s. 584.

¹⁸ Aktar, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁹ Qasımlı, *a.g.e.*, s. 233-234.

Dağlık Karabağ'ın özerk olmasıyla birlikte Çarlık Rusya döneminde Karabağ'ın dağlık bölgesine yerleştirilen Ermeniler merkezi Hankendi olmak üzere özerk bir yönetime kavuşmuştur. Lakin süreç sadece bununla sınırlı kalmamıştır. Nitekim Ermenistan ve Moskova yönetiminin işbirliği sonucu Karabağ'da Azerbaycan Türklerinin yoğun olarak yaşadığı yüzlerce köy ile Şuşa şehri de Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'ne devredilmiştir.²⁰ Bu toprakların katılımıyla Dağlık Karabağ'ın yüzölçümü 4.400 km²'yi bulmuş ve bu bağlamda Karabağ'ın ¼ bir kısmına sahip olmuştur.²¹

Azerbaycan topraklarında yaşayan Ermenilerin özerk bir yönetime kavuşmasını sağlayan Ermenistan yönetiminin bundan sonraki hedefi, Ermenistan'daki Türkleri buradan çıkarıp "Türksüz Ermenistan'" kurmak ve Dağlık Karabağ'ı da kendisine bağlamak olarak belirlenmiştir. Bu meyanda Ermenistan bir taraftan kendi sınırları içerisinde yaşayan Türkleri baskı ve şiddetle kendi ata topraklarından çıkarıp, yabancı ülkelerde yaşayan Ermenileri ülkesine davet ederken, bir taraftan da Dağlık Karabağ'ın kendisine bağlanması yönünde girişimlerde bulunmuştur.²²

Ermenistan, Dağlık Karabağ'la ilgili beklentisini Sovyet liderlerinin her değişiminde gündeme getirir ve 1970'li yıllarda Sovyetler Birliği ve Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti anayasaları kabul edildiği sırada Dağlık Karabağ'ın kendisine verilmesini istese de bundan sonuç alamamıştır.²³ Zira 1977 yılında kabul edilen Sovyet Anayasası'nın 78. maddesindeki "*Birlik Cumhuriyetlerinin arazileri, onların onayı olmadan değiştirilemez. Birlik Cumhuriyetleri arasındaki sınırlar, ilgili devletlerin karşılıklı onayı durumunda değiştirilebilir ki bu değişiklikler SSCB Yüksek Sovyeti*²⁴ tarafından onaylanmalıdır" ifadesi, ülke sınırlarının tek taraflı ve istenildiği zaman değiştirilemeyeceğini ortaya koymuştur.²⁵ Ayrıca

²⁰ Qasımlı, a.g.e., s. 239-240.

²¹ İbrahim Yılmazçelik ve Ali Gökçen Özdem, "İşgal Altındaki Türk Yurdu: Karabağ", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, IX / 2 (2013), s. 2-3.

²² Aktar, a.g.e., s. 91-93.

²³ Qasımlı, a.g.e., s. 632.

²⁴ Yüksek Sovyet, Sovyetler Birliği'nin parlamentosu durumundadır. Bkz. Ülker Gürkan, "S.S.C.B. Siyasî Rejiminin Ana Hatları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21 (1964), s. 183.

²⁵ Garibov, a.g.e., s. 265-266.

Sovyet Anayasa'sının 87. maddesinde "Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ni içerir"²⁶ denilmek suretiyle Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan bölgesi olduğu bir kez daha teyit edilmiştir. Yine 21 Nisan 1978'de kabul edilen Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Anayasası da Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'ın bir parçası olarak göstermiştir.²⁷

Alınan kararlarla Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparmak yönündeki beklentisine büyük bir darbe vurulmuştur. Lakin 1985 yılında Sovyetler Birliği Genel Sekreterliğine getirilen Mihail Gorbacov'un "perestrojka" (yeniden yapılanma) ve "glasnost" (açıklık) politikaları Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı topraklarına katma yönündeki hayallerini tekrar canlandırmıştır. Zira Ermenistan, bu politikaları fırsat bilerek Dağlık Karabağ bölgesinde hak iddia etmeye başlamıştır.²⁸

Dağlık Karabağ Üzerinde Hâkimiyet Mücadelesinin Şiddetlenmesi

Gorbacov dönemiyle beraber Dağlık Karabağ'a yönelik emelleri tekrar gün yüzüne çıkan Ermenilerin bu yöndeki ilk adımı, 10 Eylül 1987'de Gorbacov'a 75 bin imzalı bir dilekçe göndererek Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'la birleştirilmesini talep etmek olmuştur.²⁹ Bu adımı Gorbacov'un Ermeni asıllı danışmanı G. Aganbekyan'ın 16 Kasım 1987'de "Dağlık Karabağ'ın Ermenistan toprağı olduğu ve bölgenin Azerbaycan'dan ziyade Ermenistan'a bağlı olması gerektiği" yönündeki açıklaması takip etmiştir. Böyle bir süreçte Ermeni nüfusun ağırlıklı bulunduğu Dağlık Karabağ'ın Çardaklı bölgesine Türk yönetici atanmasının kabul edilmemesi ve Dağlık Karabağ'da görevli memurların Ermenistan'da yargılanma talepleri gerilimin iyice tırmanmasına sebebiyet vermiştir.³⁰

²⁶ <https://www.departments.bucknell.edu/russian/const/77cons03.html#chap11>

²⁷ Gülşen Paşayeva vd, "SSCB'de Yarı-Özerkliğin Hukuki Durumu: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Örneği", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 14 (2013), s. 88.

²⁸ Murteza Hasanoğlu ve Rauf Aliyev, "20.Yüzyılın İnsanlık Suçu- Hocalı Soykırımı: Hukuki Ve Siyasi Düzeyde Değerlendirme", *25. Yılında Hocalı Soykırımı Uluslararası Sempozyumu (27 Şubat 2017)*, Giresun, s. 240.

²⁹ Garibov, a.g.e., s. 273.

³⁰ Yılmazçelik ve Özdem, a.g.m., s. 15.

Yaşanan bu gelişmeler karşısında Moskova'nın sessizliği Ermenileri cesaretlendirmiştir. Zira 13 Şubat 1988'de yüzlerce Ermeni, Dağlık Karabağ'ın başkenti Hankendi'de düzenledikleri mitingde "birlik" sloganları ile polis denetiminde Lenin Meydanı'na yürümüşler³¹ ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan sınırları içine dâhil edilmesini gündeme getirmişlerdir. 20 Şubat'ta ise Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Yönetimi, Azerbaycan milletvekillerinin katılımı olmadan yaptığı toplantıda Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a devredilmesi konusunda, Azerbaycan ve Ermenistan parlamentolarına müracaatta bulunulmasına dair karar almıştır.³²

Merkezin onayı olmadan alınan ve bir nevi başkaldırı niteliğini taşıyan bu karar karşısında³³ Moskova yönetimi, 21 Şubat'ta yaptığı toplantıda, Dağlık Karabağ'ın idari yapısının değiştirilmesine yönelik çaba ve taleplerin Azerbaycan ve Ermenistan halklarının çıkarlarına aykırı olduğu üzerinde durmuştur. Yapılacak değişikliğin milletler arasındaki ilişkilere zarar vereceğine vurgu yapmış ve böyle bir değişikliğe olumlu bakmadığını ortaya koymuştur. Moskova'nın bu tutumuna rağmen Ermenistan yönetimi, 15 Haziran 1988 tarihli toplantısında, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'la birleşmesine onay vermiştir. Hatta Bakü ve Moskova'ya müracaatta bulunarak, bu durumu kabul etmelerini istemiştir. Lakin Azerbaycan yönetimi, 17 Haziran'da aldığı kararda, "*Sovyetler Birliği Anayasası'nın 78. ve Azerbaycan Anayasası'nın 70. maddesine göre Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan alınarak Ermenistan ile birleştirilmesinin kabul edilemez ve imkânsız olduğunu*" ifade etmiştir.³⁴

Alınan kararı beğenmeyen Ermeniler, 1988 yılı Temmuz ayı başlarından itibaren Revan'da ve Ermenistan'ın diğer şehirlerinde gösteriler düzenlerken, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Yönetimi de 12 Temmuz'da bölgenin Azerbaycan'dan ayrıldığına dair bir karara imza atmıştır. Buna karşılık Azerbaycan yönetimi, Sovyet ve Azerbaycan Anayasalarına atıf yaparak Dağlık Karabağ yönetiminin aldığı kararın

³¹ Amrah Bayramov, *Sovyetler Dönemi Karabağ Meselesi (1920-1991)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı 2020, s. 97.

³² Aktar, *a.g.e.* s. 122.; Qasımlı, *a.g.e.*, s. 527.

³³ Garibov, *a.g.e.*, s. 267.

³⁴ Qasımlı, *a.g.e.*, s. 528, 545-546.

geçersiz olduğunu ve bu kararı tanımadığını bildirmiştir. Ayrıca Moskova yönetimi de 18 Temmuz'da yaptığı toplantıda, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan alınarak Ermenistan'a verilmesinin Sovyet Anayasası'nın açık bir şekilde ihlali anlamına geleceğine ve bunun kabul edilemez olduğuna dikkati çekmiştir. Zira Sovyet Anayasası'nın 78. maddesi uyarınca *"Birlik cumhuriyetlerinin kendi onayı olmadan ülke sınırlarında herhangi bir değişiklik yapılması mümkün değildir."*³⁵

Moskova'nın bu tavrı Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin, Ermenistan ile birleşme yönündeki heveslerini engellemeye yetmemiştir. Hatta Ermeniler bölgedeki Azerbaycan Türklerine karşı saldırıya geçerek onları bu topraklardan göçe zorlamışlardır. Yaşanan gelişmeler karşısında devreye giren Moskova ise sanki olayların sorumlusu Azerbaycan'mış gibi gerek Azerbaycan Anayasası'nı gerekse Sovyetler Anayasası'nda cumhuriyetlere tanınan hakları çiğneyerek Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Yönetimi'ni lağvetmiştir. Yerine de Ermenilerin gözetiminde Azerbaycan'dan soyutlanmış bir yönetim biçimi olan Dağlık Karabağ Özerk Eyalet Olağan İdaresi'ni kurmuştur. 12 Ocak 1989 tarihinde alınan kararla da Karabağ'ın hukuki statüsü Azerbaycan'dan alınarak Moskova Özel İdare Komitesi'ne bağlanmıştır.³⁶

28 Kasım 1989 tarihine kadar süren bu yönetim döneminde Dağlık Karabağ'da tam bir yetkisizlik, anarşi ve terör yaşanmıştır. Bu süre içinde bölgenin Azerbaycan'la olan siyasi ve ekonomik bağlantısı kesilmiş ve bölgede yaşayan Azerbaycan Türkleri yurtlarından kovulurken çok sayıda yerleşim alanı da yok edilmiştir. Bölgedeki bu kargaşa ve Ermenilerin zorbalıkları Azerbaycan'da toplumsal patlamalara yol açmış ve on binlerce Azerbaycan Türk'ü, Bakü ve Lenin Meydanı'nda gösteriler düzenleyerek tepkilerini ortaya koymuştur. Ortaya konulan bu tepkiler neticesinde Moskova yönetimi, Dağlık Karabağ Özerk Eyalet Olağan İdaresi'ni feshetmiş³⁷ ve bölgedeki Ermenilerin haklarının korunması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması şartıyla bu toprakların yönetiminin yeniden Azerbaycan'a bırakılmasına karar vermiştir.³⁸

³⁵ Qasımlı, *a.g.e.*, s. 548-549.

³⁶ Aktar, *a.g.e.* s. 129-130.

³⁷ Aktar, *a.g.e.* s. 130-132.

³⁸ Şeyda Aslan, *Karabağ ve Hocalı'da Ermeni Mezaliminin Türk Basınında Yankıları (1991-1992)*, Elazığ 2010, s. 60.

Moskova yönetiminin yaptığı fesih hamlesi ile Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu bir kez daha teyit edilmiştir. Lakin Ermenistan yönetimi, bu kararı tanımadığını açıklamış ve hatta daha ileri giderek 1 Aralık 1989'da Karabağ'ı ilhak ettiğini bildirmiştir. Bu durum karşısında Azerbaycan yönetimi de 7 Aralık 1989'da yaptığı toplantıda, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin ilhakına yönelik kararını kınadığını açıklamıştır.³⁹ Karşılıklı olarak çeşitli hamlelerin yapıldığı bu süreçte Ermenistan'ın 9 Ocak 1990'da Dağlık Karabağ'ı 1990 yılı devlet bütçe planına dâhil etmesi iki taraf arasındaki gerilimi iyice arttırmıştır. Bu arada Moskova yönetimi de 10 Ocak'ta yaptığı toplantıda, *“Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'nin 1 Aralık 1989 ve 9 Ocak 1990 tarihinde kabul ettiği kararların Sovyetler Birliği Anayasası'na uygun olmadığına dair”* bir karar almıştır. Bu bağlamda Sovyet yönetimi bir kez daha Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin onayı olmadan Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti ile Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin birleşme kararını hükümsüz kılmış ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu teyit etmiştir.⁴⁰

Azerbaycan ve Moskova yönetiminin kararlarına rağmen Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı kendisine bağlamaya yönelik girişimleri ve bölgedeki Azerbaycan Türklerine yönelik saldırıları devam ederken Dağlık Karabağ konusunda asıl dönüm noktası Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi sonucu Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını ilan ettiği 1991 yılı olmuştur. Zira 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan'ın bağımsız olması üzerine, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Ermenilerini temsil ettiklerini söyleyen bir grup toplanarak *“Artsak Ermeni Cumhuriyeti'ni”* ilan etmiştir. Lakin bu karar Azerbaycan Parlamentosu tarafından Azerbaycan Anayasası'na aykırı olması nedeniyle geçersiz sayılmıştır.⁴¹

Yaşanan bu gelişmeler Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerilimi bir kez daha arttırırken, Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin ile

³⁹ İsmail Özçelik, “Karabağ'daki Hocalı Soykırımının Tarihi Arka Planı”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 / Kafkasya Özel Sayısı (2017), s. 445.

⁴⁰ Qasımlı, a.g.e., s. 554-555.

⁴¹ Araz Aslanlı, “20. Yüzyılın Başlarında ve Sonlarında Güney Kafkasya'da Ermeni Sorunu: Karabağ Sorunu Örneği”, *Yeni Türkiye*, 63 / Ermeni Meselesi Özel Sayısı IV (Eylül-Aralık 2014), s. 2725.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in araya girmesiyle iki taraf arasında 24 Eylül 1991 tarihinde ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Dağlık Karabağ'daki karşıt gruplar silahsızlandırılacak, hükümet organları yeniden oluşturulacak ve Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu kabul edecektir.⁴² Yapılan ateşkese rağmen karşılıklı olarak saldırılar durmazken 20 Kasım 1991'de iki taraf arasında uzlaşma için çaba gösteren Rus ve Kazak heyetiyle, Azerbaycan Hükümeti temsilcilerini taşıyan helikopterin Ermeniler tarafından düşürülmesi ateşkesin tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur. Ayrıca bu olayın ardından Azerbaycan Cumhuriyeti, 26 Kasım 1991'de "Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Feshi Hakkında Kanunu" adı altındaki bir kanunu da yürürlüğe koymuştur.⁴³

Yürürlüğe konulan bu kanuna göre Dağlık Karabağ'ın özerk statüsü kaldırılıp özerk yapı içerisinde yer alan tüm birimler Bakü'ye bağlanmıştır. Ermenistan, bu duruma tepki göstermesine rağmen Dağlık Karabağ'ı ilhak etmek için hareket geçmemiştir. Bunun nedeni ise 23 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan'ın o dönem itibariyle uluslararası kuruluşlara üyelik başvurularında bulunması ve güya uluslararası hukuka saygılı olduğunu göstermek amacıyla Dağlık Karabağ'a yönelik politikasında değişikliğe gittiği şeklindeki bir algıyı dünya kamuoyuna pazarlamaya çalışmasıdır. Nitekim yeni politikanın temelinde önce Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılması ve daha sonra da Ermenistan'la birleşmesi vardır. Bu politika doğrultusunda Dağlık Karabağ Ermenileri 10 Aralık 1991'de yaptıkları ve Azerbaycan Türklerinin katılmadığı bir referandumda bağımsızlık yönünde oy kullanmıştır.⁴⁴

Yapılan referandum Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gerilimi iyice arttırırken 26 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin resmen tarihe karışması⁴⁵ ve 10 Aralık tarihli sözde referandum sonucu 6 Ocak 1992'de "Artsak Ermeni Cumhuriyeti'nin" ilan edilmesi,⁴⁶ Dağlık Karabağ

⁴² Garibov, *a.g.e.*, s. 297.

⁴³ Aslanlı, *a.g.m.*, s. 2725-2726.; Qasımlı, *a.g.e.*, s. 568.

⁴⁴ Aslanlı, *a.g.m.*, s. 2726.; Qasımlı, *a.g.e.*, s. 569.

⁴⁵ Aktar, *a.g.e.* s. 137.

⁴⁶ Toğrul Aliyev, *Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 28.

üzerindeki ihtilafı iki bağımsız devlet arasında savaşa dönüştürmüştür. Ermenistan, 1992 yılının başlarından itibaren Azerbaycan'daki iç çekişmelerin doğurduğu siyasi istikrarsızlığı fırsat bilerek ve aldığı dış desteğin de yardımıyla Dağlık Karabağ'da askeri operasyonlara başlamıştır. Saldırırlar esnasında Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgeler birbirinin ardınca işgal edilmiş, şehir, kasaba ve köyler yakılıp yıkılmış ve halka karşı katliamlar yapılmıştır.⁴⁷ Sivil halka yönelik gerçekleştirilen katliamların en korkuncu ise Dağlık Karabağ sınırları içerisinde sadece Türklerinin yaşadığı Hocalı kasabasında yaşanmıştır.⁴⁸

Hocalı Katliamı

Hankendi, Şuşa, Ağdere ve Hovavend gibi Dağlık Karabağ'ı oluşturan yerleşim birimlerinden biri olan Hocalı, 1989-1991 yılları arasında tam anlamıyla bir gelişme sürecine girmiştir. Zira bu yıllarda Hocalı'da yeni sanayi ürünleri imal edilmeye başlamış, nüfus artışı yaşanmış, eski yaşam bölgeleri hızla büyümüş ve yeni mahalleler ortaya çıkmıştır. Gerek bu elverişli şartların etkisi gerekse Ermenistan'dan göç etmeye zorlanan ve Ermeni saldırılarından kurtulmak isteyen Azerbaycan Türkleri ile Özbekistan'dan zorla çıkartılan Ahıska Türklerinin de bölgeye gelmesiyle Hocalı'nın nüfusu hızla artmıştır. Nitekim 1988 yılında 3.000 civarında olan Hocalı nüfusu, 1992 yılının başında 7.000'i geçmiştir.⁴⁹ Nüfusunun artmasıyla birlikte Dağlık Karabağ'ın merkezi olan Hankendi'den sonraki en büyük yerleşim yeri olan Hocalı, bu özelliğiyle Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı "Türksüzleştirme" politikası önünde önemli bir engel oluşturmuştur.⁵⁰

Hocalı'nın bir başka özelliği ise Ağdam, Şuşa, Askeran ve Hankendi arasında geçiş kapısı olması ve Dağlık Karabağ'daki tek havaalanını içinde barındırmasıdır. Ayrıca Hankendi'nin elektrik hattı, Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan yol, Bakü-Hankendi demiryolu ve

⁴⁷ Qasımlı, *a.g.e.*, s. 570.

⁴⁸ Cavid Abdullazade, "Dağlık Karabağ Sorununda Ermenistan'ın Rolü ve Sorumluluğu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 69 / 4 (2020), s. 1546.

⁴⁹ Hasanoğlu ve Aliyev, *a.g.m.*, s. 242.

⁵⁰ Salih Uçak, "Tarih, Ders Almayanlar İçin Tekerrürden İbaretir", *25. Yılında Hocalı Soykırımı Uluslararası Sempozyumu (27 Şubat 2017)*, Giresun, s. 72.

Bakü-Şuşa karayolu da Hocalı'dan geçmektedir.⁵¹ Yine bölge için stratejik önemi olan ve zengin yer altı kaynakları bulunan Hocalı, Dağlık Karabağ'ın bir nevi kalbi konumundadır.⁵²

Tüm bu özellikler Hocalı'yı Ermenistan'ın hedefi haline getirmiştir. Zira Hocalı'nın ele geçirilmesi durumunda Askeran ve Hankendi arasındaki yol açılarak Şuşa dışındaki bütün Dağlık Karabağ'ın Ermenilerin kontrolü altına alınması söz konusu olacaktır. Ayrıca Ermeni saldırılarından kaçan Türkler sığınacak bir yer bulamayınca Dağlık Karabağ topraklarını terk edecek ve böylece nüfus üstünlüğü tamamen Ermenilerin eline geçecektir.⁵³ Bu bağlamda Ermenilerin Dağlık Karabağ hâkimiyetinin ve "Büyük Ermenistan" hayalinin yolu da Hocalı'dan geçmektedir.

Bunun farkında olan Ermenistan silahlı güçleri, Dağlık Karabağ hâkimiyetine yönelik mücadelenin şiddetlenmesiyle birlikte 1991 yılının Ekim ayından itibaren 9 bin nüfuslu bu bölgeyi kuşatmaya başlamıştır. Kuşatma esnasında şehre giriş çıkışları kapattıkları için Hocalı'ya ulaşım sadece helikopterler aracılığıyla sağlanabilmıştır.⁵⁴ Lakin Kasım ayı içerisinde Hocalı'ya giden bir helikopterin Ermeni kuvvetler tarafından vurulmasıyla birlikte bölgenin hava yolu ulaşımı ciddi anlamda aksamıştır.⁵⁵ Böyle bir süreçte ocak ayının başından itibaren Hocalı'ya elektrik verilmemesi sonucu gaz ve elektrik bağlantısının kesilmesi de Hocalı için şartların giderek kötüleşmesine neden olmuştur. Nitekim bu vahim durumu, Ocak 1991 de Hocalı'ya giden ve katliamdan sadece saatler öncesine kadar Hocalı'da bulunan Amerikalı gazeteci Thomas Goltz; "*Şehirde telefonların çalışmadığını, elektriğin olmadığını, kışın dondurucu soğuşunda ısıtma sistemleri dâhil hiçbir ısınma kaynağının*

⁵¹ İ. Cem Feridunoğlu, "Hocalı Katliamına New York Times ve Hürriyet Gazetesi'nin Bakışı", 25. Yılında Hocalı Soykırımı Uluslararası Sempozyumu (27 Şubat 2017), Giresun, s. 174.

⁵² Uçak, a.g.m., s. 67.

⁵³ Arslantürk Akyıldız, "Hocalı'da Yaşanalar", *Yeni Türkiye*, 63 / Ermeni Meselesi Özel Sayısı IV (Eylül-Aralık 2014), s. 2745.

⁵⁴ Qasımlı, a.g.e., s. 575.

⁵⁵ Beşir Mustafayev, "26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, IX / 2 (2013), s. 44.

olmadığını, şehirde açlığın başladığını...” şeklindeki sözleriyle aktarmıştır.⁵⁶

Zorlu günler geçiren Hocalı'nın diğer bölgelerle tek bağlantısı olan helikopter ulaşımı, 28 Ocak 1992'de Şuşa-Ağdam seferini yapan helikopterin Ermeniler tarafından vurulmasıyla kapanırken,⁵⁷ Hocalı'ya son uçuş 13 Şubat'ta askeri bir helikopter tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu uçuşta bölgeye yakıt ve yiyecek takviyesi yapılsa da,⁵⁸ bu takviye Hocalı'yı içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmaya yetmemiştir. Böyle bir dönemde Azerbaycan ordusunun Hocalı'yı Ermeni kuşatmasından kurtarmak için düzenlediği askeri hareket de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵⁹ Bölgedeki gelişmeleri sınırlı zamanlarda kurabildikleri telefon iletişimi sayesinde Azerbaycan Hükümeti'ne bildiren Hocalı sakinleri, bu görüşmelerden de hiç bir sonuç alamamışlardır.⁶⁰ Artık Hocalı kaderi ile baş başa kalırken, bölgenin ele geçirilmesi konusunda önlerinde hiçbir engel kalmayan Ermeni silahlı güçleri, Hankendi'de bulunan eski Sovyet Ordusu'na ait 366. Motorize Alayı'nın zırhlı araçları⁶¹ ve çoğunlukla Ermenilerden oluşan bu alayın askerleriyle birlikte⁶² 1992 yılının 25 Şubat'ı 26 Şubat'a bağlayan gece önceden ulaşımına kapattıkları Hocalı şehrini üç koldan işgal etmişlerdir. 25 Şubat gecesi saat 22:00 sularında başlatılan harekâtla şehir, helikopter ve ağır zırhlı araçlar ile şiddetli ateşe tutulmuştur.⁶³

Saldırı karşısında Hocalı'nın kendisini savunma imkânı çok kısıtlı olmuştur. Zira bölgenin savunma gücü az sayıdaki ve genel olarak av silahlarıyla silahlanmış yerli savunma ordusuyla, polis ve ulusal silahlı kuvvetlerin askerlerinden oluşmaktadır. Halkın elinde de Sovyet Lideri M. Gorbaçov'un 25 Temmuz 1990 tarihli kararıyla Dağlık Karabağ'da da

⁵⁶ Akyıldız, a.g.m., s. 2745.

⁵⁷ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bir-cocugun-gozleri-onunde-babasini-oldurduler/72291>

⁵⁸ Bahadır Bumin Özarslan, “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 / 1 (2014), s. 192.

⁵⁹ Akyıldız, a.g.m., s. 2745-2746.

⁶⁰ Derya Özkaraman, *Hocalı Soykırımı: Nedenleri, Fikri Altyapısı ve Sonuçları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 156.

⁶¹ Qasımlı, a.g.e., s. 575.

⁶² Feridunoğlu, a.g.m., s. 175.

⁶³ Özkaraman, a.g.t., s. 158.

Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde olduğu gibi sivil halkın elindeki av silahları dâhil tüm silahların Rus askerleri tarafından toplanmış olması nedeniyle çok az silah vardır. Nitekim Amerikalı Gazeteci Thomas Gold, "Azerbaycan Günlüğü" isimli kitabında, tanık olduğu bu durumu şu şekilde aktarmıştır: "*Hocalı'daki komutan 45 kişilik bir birliği komuta ediyor ve günde iki kere gelen bir helikopterle ancak ellerine yetecek kadar mermi geliyor. Askerlerin yemekleri yok, açlık çok ciddi boyutlara ulaşmış durumda. Helikopterler normalde 18- 20 kişi taşıyabilecek durumda iken, 30- 40 kişiyi çıkarma telaşında çünkü katliam geliyor, soykırım geliyor diyorum.*"⁶⁴

İmkânları kısıtlı olmasına rağmen vatanlarını korumak için Özel Polis Birlikleri komutanı Elif Hacıyev liderliğinde toplanan ve yaklaşık 160 kişiden oluşan Hocalı savunma kuvvetleri, tüm çabasına rağmen 366. Motorize Alayı'nın desteğindeki Ermenilerin üstün asker, silah ve ateş gücü karşısında fazla dayanamamış ve tamamına yakını saldırılar esnasında şehit olmuştur. Gece boyunca devam eden saldırılar dolayısıyla Hocalı adeta yerle bir olup, evler yakılıp yıkılırken⁶⁵ Ermeni askerleri karşısında direnecek hiçbir güç kalmayınca Ermeni askerleri bu sefer de bölgedeki sivil halka karşı saldırıya geçmiştir.⁶⁶ Durumun giderek kötüleşmesi üzerine Hocalı ahalisinden yaşlı, kadın ve çocukların da bulunduğu yaklaşık 2.500 kişi hayatlarını kurtarmak için yakınlarıdaki Azerbaycan Türklerinin nüfusunun yoğunlukta olduğu Ağdam bölgesinin merkezine varabilmek ümidi ile Ağdam'a doğru yola koyulmuşlardır. Ancak ellerinde hiçbir silah olmayan ve tek gayeleri canlarını kurtartmak isteyen savunmasız haldeki bu insanların önü Ermeni askerlerince kesilmiş ve burada büyük bir katliama tabi tutulmuşlardır.⁶⁷

İnsanlık dışı bu katliamda insanların kafa derileri yüzülmüş, kol ve bacakları testere ve hızarlarla kesilmiş,⁶⁸ kafaları vücutlarından koparılmış, hamile kadınların karınları delinmiş ve insanlar diri diri yakılmıştır. Resmî rakamlara göre saldırıda 106'sı kadın, 63'ü çocuk, 70'i yaşlı toplam 613 kişi katledilmiş; 76'sı çocuk 487 kişi ağır yaralanmış ve

⁶⁴ Hasanoğlu ve Aliyev, a.g.m., s. 243-244.

⁶⁵ Akyıldız, a.g.m., s. 2746.

⁶⁶ Feridunoğlu, a.g.m., s. 175.

⁶⁷ Özkaraman, a.g.t., s. 158.; Akyıldız, a.g.m., s. 2746.

⁶⁸ Qasımlı, a.g.e., s. 576.

1.275 kişi esir alınmıştır. 150 kişiden de bir daha haber alınamamıştır. Gayriresmî rakamlara göre ise katledilenlerin sayısı 1.300, yaralı sayısı 1.000'in üzerindedir. Katliam nedeniyle 25 çocuk hem öksüz hem yetim, 130 çocuk da öksüz veya yetim kalmıştır.⁶⁹

Sığınacak bir yer aramak için yola koyulan bu insanlar (yaşlı, kadın, çocuk) sırf bölge halkına bir mesaj vermek ve yalnızca Türk oldukları için Ermeniler tarafından acımasızca katledilmiştir. Katliamla ilgili dönemin Ermenistan Savunma Bakanı Vazgen Sarkisyan'ın şu sözleri insanlık dışı bu saldırının itirafı kabîlindedir: *"Hocalı'dan önce, Azerbaycanlılar Ermenilerin sivil halka el kaldırmayacağını düşünüyorlardı. Biz bu klişeyi kırmayı başardık."* Yine Ermeni kökenli yazar Markar Melkonyan'ın, *"Hocalı sakinleri altı mil mesafe kat ederek neredeyse güvenli yere ulaşmışlardı, fakat askerler onları hakladı. Sonra çizmelerindeki bıçakları çıkarıp insanları doğramaya başladı"* şeklindeki sözleri Azerbaycan Türklerine karşı yapılan katliamı gözler önüne seren bir vesika niteliğindedir.⁷⁰

Yukarıdaki itirafların bir benzeri Hocalı'ya yakın bölgedeki Ermeni askeri birliklerine komutanlık yapmış olan Monte Melkonyan tarafından katliam öncesi ve sonrası tuttuğu günlüklerde açık bir şekilde kayda alınmıştır. Onun aktardığına göre katliamdan bir gün önce Ermeni milisler Hocalı'nın üç tarafından ilerleyerek halkı doğudaki tek çıkış noktasına yönlendirmişlerdir. Hocalı halkı, bu çıkış kapısına girip ilerlemeye başladığında da önleri Ermeni milisler tarafından kesilmiş ve asıl katliam burada gerçekleşmiştir.⁷¹ Böylece savaş hukukunda dokunulmaması gereken ihtiyar, kadın ve çocuklar dâhil olmak üzere neredeyse bütün Hocalı halkı, Ermeni askerleri tarafından işkenceye maruz bırakılmış ve vahşi bir katliama uğratılmıştır.⁷²

Katliamın Türk ve Batı Basınına Yansıması

Ermenistan'ın insan haklarını hiçe sayarak, tarihsel ve kültürel açıdan Türk toprağı olan, hukuki açıdan da Azerbaycan'a ait bulunan Hocalı'da

⁶⁹ Kurtuluş Yılmaz Genç, "Tarihe Düşen Kara Leke: Hocalı; Soykırım Mı, Katliam Mı?", 25. Yılında Hocalı Soykırımı Uluslararası Sempozyumu (27 Şubat 2017), Giresun, s. 274.; Akyıldız, a.g.m., s. 2747.

⁷⁰ Qasımlı, a.g.e., s. 576.

⁷¹ Genç, a.g.m., s. 273-274.

⁷² Uçak, a.g.m., s. 74.

gerçekleştirdiği bu katliam, insanlık aleyhine işlenen bir cinayet olarak tarihteki yerini alırken, bu vahşet Türk ve Batı basınında birçok yankı uyandırmıştır.

Türk Basınında Hocalı Katliamı

Cumhuriyet gazetesi, Hocalı katliamını “Karabağ’da Savaş Rüzgârları Sertleşiyor” başlığı altında duyurmuş ve haberin içeriğinde “*Ermeni militanların dün gerçekleştirdikleri saldırı sonucu Karabağ’daki Azeri köyü Hocalı’yu işgal ettikleri bildiriliyor*” demiştir. Haberin devamında da Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki şiddetli çatışmalara Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) birliklerinin de katıldığını, Hocalı halkının, Ermeni militanların başlattığı saldırıya karşı koyamayıp evlerini tahliye ettiklerini ve Ermeni militanların tahliyeden kısa bir süre sonra köye girerek binaları yıktıklarını yazmıştır.⁷³

Hürriyet gazetesi, “Ermeniler, Bir Azeri Kasabasını Ele Geçirdi” şeklinde bir manşetle katliama yer vermiş ve 366. Motorize Alayı ile Ermeni militanlarının 25 Şubat gecesi başlattıkları saldırılarda 5 bin nüfuslu Hocalı kentiyle ve yakınındaki iki köyü ele geçirdiklerinden bahsetmiştir. Aynı gazete Azerbaycan İçişleri Bakanı’nın çatışmalar esnasında “*100 kişinin öldüğü, 250 kişinin yaralandığı ve 300 kişinin de kaybolduğu, Ermenilerin saldırısına Hankendi yakınlarında konuşlandırılmış bulunan Bağımsız Devletler Topluluğu’nun (BDT) 366’ıncı Mekanize Piyade Alayı’na bağlı askerlerinde katıldığı*” yönünde İnterfaks Ajansı’na verdiği beyanatı da aktarmıştır. Bu açıklamaya karşılık BDT Silahlı Kuvvetleri ve Ermenistan’ın bu iddiayı yalanladığı ve Ermenilerin, kasabayı hiçbir direnişle karşılaşmadan aldıkları yönünde söylemleri olduğunu ve “*Orada, yalnızca bir kaç Alaska Türkü ailesi kaldı, direnişle karşılaşmadık*” dediğini yazmıştır.⁷⁴

Milliyet gazetesinin Hocalı Katliamı konusundaki başlığı “Karabağ’da Ateşkes Kısa Sürdü” şeklinde olurken haberin içeriğinde, her iki tarafın birbirlerini ateşkesi bozmakla suçladığını, Azerbaycan güçlerinin Ermeni kentlerini bombaladıklarını, Ermeni militanların da Azerbaycan kasabalarına saldırı düzenlediklerini bildirildiğini yazmıştır. Ayrıca Azerbaycan yönetiminin, Ermeni saldırıları esnasında Hocalı’da 100

⁷³ *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1992, s. 10.

⁷⁴ *Hürriyet*, 27 Şubat 1992, s. 12.

kişinin öldüğü yönünde açıklamalarda bulunduğuna değinmiştir. Ermenilerin ise Hocalı'yı "*Mermi bile atmadan ele geçirdik*" şeklinde verdiği demeci sütunlarına yansıtmıştır.⁷⁵

Görüldüğü gibi o dönem itibariyle Türk basınının önde gelen gazetelerinin Hocalı katliamına yönelik ilk tepkisi gerek Anadolu Ajansı gerekse yabancı ajanslardan elde ettikleri bilgileri yorumsuz bir şekilde aktarmak olmuştur. Lakin Türk basınının Hocalı katliamıyla ilgili sergilediği bu tavır, bölgeden detaylı haberlerin ve fotoğrafların gelmesiyle birlikte değişmeye başlamıştır. Zira bu fotoğraflar, cephede savaşan askerlerin fotoğrafları değil, savaşın sivil halk üzerindeki trajik yansımalarıdır.⁷⁶

Örneğin *Hürriyet*, bölgeye gönderdiği muhabiri İrfan Saymaz'dan elde ettiği bilgi ve fotoğraflar neticesinde Hocalı'da yaşanan olaylarla ilgili "*Dünya, Bu Katliama Dur Demeli*" manşeti altında Hocalı'da yaşanan trajediyi aktarmış ve Azerbaycan kadınlarının "*Allah'ından bul emi... Kadına, çocuğa el kaldırmak var mı?*" şeklindeki Ermenilere yönelik beddualarını aktararak Hocalı'da bir katliam yaşandığını net bir şekilde ifade etmeye başlamıştır. 366'ıncı Mekanize Piyade Alayı ile Ermeni milislerin saldırısı sonucu Hocalı kasabasının düştüğünü, saldırıya az sayıdaki silahlarıyla direnmeye çalışan Azerbaycan Türklerinin kasabada esir kalan kadınlarını ve çocuklarını kurtarmak için hayatları pahasına gerçek bir destan yazdığını dile getirmiştir.⁷⁷

Cumhuriyet, "*Karabağ: Azeriler Zor Durumda*" başlığını atmış ve "*Ermeni milislerin denetimine geçen Hocalı'dan kaçan Azeriler, çatışmalarda yüzlerce Azeri'nin öldüğünü ve sokakların ölülerle dolup taşıdığını söylediler*" şeklinde bir haber yapmıştır. Ayrıca Ermenistan yönetiminin Karabağ'da sorunun Azerbaycan'ın burada yaşayan Ermenilerin self determinasyon hakkını tanımamasından kaynaklandığı yönündeki demecini aktarmıştır.⁷⁸

⁷⁵ *Milliyet*, 28 Şubat 1992, s. 6.

⁷⁶ Tuğba Ürekli, *Sosyolojik Araştırma Sürecinde Toplumcu Belgesel Fotoğrafın Kullanımına Bir Örnek; Hocalı Katliamı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2013, s. 137-138.

⁷⁷ *Hürriyet*, 28 Şubat 1992, s. 14.

⁷⁸ *Cumhuriyet*, 29 Şubat 1992, s. 1, 19.

Milliyet, “Karabağ’da Kan Gövdeyi Götürüyor” manşeti altında, Ermenistan’ın eski Sovyet ordusunda hizmet veren gençlerini “hizmet günü geldi, yurdunuzu savunacaksınız” sloganı ile silahlıya çağırıldığını ve modern silahlarla donatılan Ermeni milislerin, Karabağ’daki son Azerbaycan kalesi Şuşa kentine doğru saldırıya geçtiğini yazmıştır. Azerbaycan Halk Cephesi sözcüsünün, Hocalı köyünde bin dolayında kişinin kaybolduğu ve bunların çoğunun hayatından ümit kesildiği şeklindeki demecini aktarmıştır. Haberin devamında da Reuters Ajansı muhabirinin bölgeyle ilgili yapmış olduğu tespitlere yer vermiştir. Buna göre Hocalı saldırısı esnasında yaralanan yüzlerce Azerbaycan Türkü çatışma bölgesinden kaçmaya çalışmakta ve Ermeniler bölgedeki varlıklarını her gün biraz daha güçlendirmektedir.⁷⁹

Türkiye gazetesi, “Saldırılar Sürüyor... Halk Panik İçinde... Yüzlerce Ölü Var... Ermenilere Dur Demeli” başlıklı haberinin içeriğinde, dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in “*Dağlık Karabağ’da artık Azerbaycan Türkü’nün kalmadığı ve bölgenin Ermeni kuvvetlerinin denetimine geçtiği*” yönünde açıklamalar yaptığı bilgisini paylaşmıştır. Ayrıca Hocalı köyünde 1.234 kişinin öldüğüne ve cenazelerin kaldırılmasına başlandığına değinmiş ve binden fazla Azerbaycan Türkü’nün şehidinin yasının tutulduğu böyle bir dönemde bölgedeki çatışmaların genişleyerek devam ettiğini bildirmiştir.⁸⁰

Görüldüğü üzere Türkiye’deki ulusal basın Hocalı’daki hadiselere yaklaşımında Azerbaycan Türklerinin zor günler geçirdiği ve Ermeniler tarafından katledildiğine dikkat çekmek şeklinde belirgin bir değişiklik meydana gelmeye başlamıştır. Türk basınında Hocalı katliamıyla ilgili en büyük infial ise katliama uğramış kişilerin fotoğraflarının çekilmesi ve katliama tanık olan insanların demeçlerinin yayınlanmasıyla söz konusu olmuş ve kaleme alınan yazılarda vahşetin boyutu gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Örneğin *Cumhuriyet*, “Karabağ Kan Gölü, Bakü’de Yas”, “Hocalı’da Vahşet” ve “Gözleri Oyulmuş Cesetler” başlığı altında, Ermeni militanları ve 366. Motorize Alayı’nın Hocalı’da düzenlediği saldırının tam bir katliama dönüştüğünü yazmıştır. Katliam esnasında bebeklerinin

⁷⁹ *Milliyet*, 29 Şubat 1992, s. 11.

⁸⁰ *Türkiye*, 1 Mart 1992, s. 1.

gözlerinin oyulduğunun, erkeklerinin penisinin doğrandığının ve kadınların memelerinin kesildiğinin altını çizmiştir. Katliamdan kaçan insanların tecavüz olaylarını utanarak anlattıklarını ve birçok kadının tecavüze uğradıktan sonra dağlara bırakıldığını aktarmıştır. Yaşanan vahşeti gözler önüne sermek için katliamdan kaçmayı başaran insanların, “*Önce yirmi kadar tank şehre girdi. Bunlar Ruslardı. Ateşe başladılar. Ardında Ermeni askerleri geldi. Tüm evlerimizi yaktılar. Kaçtık. Kocamı, kızımı öldürdüler. Gülbaharım öldü*”, “*15 kişiydi ailem. Geriye kimse kalmadı, bir kişi bile*” şeklindeki trajik hikâyelerine yer vermiş ve bunun yanı sıra Ağdam’daki cami morgunda bulunan naaşların yaşanan dramı net bir şekilde ortaya koyduğunu dile getirmiştir.⁸¹

Hürriyet, “Azerbaycan Yas Tutuyor” manşetini kullanarak, Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ’da kadın ve çocuk demeden yüzlerce evladının katledilmesi üzerine 3 günlük yas ilan ettiğini ve Ermenistan’ı soykırım yapmakla suçladığını yazmıştır. Hocalı’dan kaçmayı başaran Azerbaycan Türklerinin, “*Katliamın Rus askerlerin desteğindeki Ermeni milisler tarafından ağır silahlar kullanılarak gerçekleştirildiğini*” söylediğini aktarmıştır.⁸² “Batı’yı Susturan Fotoğraflar” başlığı altında da bölgeden gelen fotoğrafların Ermeni çetelerinin Hocalı ve köylerinde giriştikleri saldırılarda çok sayıda Azerbaycan Türkü’nü çocuk ve kadın ayrımı yapmadan öldürdüklerini gözler önüne serdiğine değinmiştir. Azerbaycan’daki çatışmaları günlerdir inatla Azeri saldırıları olarak veren Batı basınının, Hocalı’dan gelen vahşet dolu fotoğraflardan sonra gerçeği kabul ettiğine ve Ermenilerin katliamlarını dünyaya duyurmaya başladığına dikkat çekmiştir.⁸³

Milliyet, “Ermeniler Kana Doymuyor. Karınları Deşilmiş Bebekler... Süngülenmiş Kadınlar... Gözleri Oyulmuş, Kulakları, Burunları Kesilmiş Erkekler... Cesetler... Cesetler...” başlığını atmış ve katliama uğrayan insanların resmini paylaşmıştır. Ayrıca “Bebeğe Kan Emzirdiler” manşetinin altında, “*Hocalı’da Gülsüm Hüseyin’in 3 yaşındaki kızı Narinçi gözlerinin önünde süngüleyerek öldürdüler. Hemen yanında 4 yaşındaki bir başka daha süngülenmiş yatıyor. Bir genç anneyi bebeğini*

⁸¹ *Cumhuriyet*, 2 Mart 1992, s. 1, 19.

⁸² *Hürriyet*, 2 Mart 1992, s. 1, 17.

⁸³ *Hürriyet*, 4 Mart 1992, s. 1.

emzirirken öldürüp göğsünü kestiler. Bebek kesik memeden bir süre kan emdi, sonra o da öldü” şeklinde bir habere yer vererek katliamın boyutuna dikkat çekmek istemiştir. “Bu Ne Vahşet” başlıklı haberinde de Ermeni çetelerinin Azerbaycan Türklerine karşı insanlıktan çıkmış ve gözü dönmüş bir şekilde saldırılarda bulduklarını yazmıştır. Ermenilerin suçsuz ve günahsız insanları öldürürken şişleme, süngüleme, kulak-burun kesme, tırnak sökme, göz oyma ve üzerlerinde sigara söndürme gibi ne kadar vahşi yöntem varsa hepsini uyguladığını ifade etmiştir.⁸⁴

Sabah gazetesi, “Ermeniler Katliama Giriştiler” şeklinde bir manşetle Rus askerlerinin desteği altında Hocalı’yı ele geçiren Ermeni milislerin genç kız ve kadınlara tecavüz ettiğini, erkeklerin gözlerini oyup cinsel organlarını kestiğini aktarmıştır. On binlerce silahsız Azerbaycan Türkü’nün canını kurtarmak için şehri terk ettiğini ve ölü sayısı hakkında sağlıklı bilgi alınamadığını bildirmiştir. Ermeni saldırılarının tam bir vahşete dönüştüğüne ve Ermenilerin Türkleri sadece öldürmekle kalmayıp cesetlerine bile acımasızca işkence yaptıklarına değinmiştir. “*Ortalık gözleri oyulmuş, kulakları kesilmiş bebek, memelerinin uçları koparılmış kadın, penisleri doğranmış erkek cesetleriyle dolu*” ifadesiyle de Hocalı’nın yaşadığı drama dikkat çekmek istemiştir.⁸⁵

Türkiye, “Hür Dünya Ermenilerin Yaptığı Soykırıma Seyirci, Karabağ Kan Ağlıyor” başlığı altında, yabancı basında “Bir imamın Hocalı’da hunharca katledilmiş 477 kişiyi defnettiği” yönünde haberlerin yer aldığını yazmıştır. Azerbaycan Türkü askerlerinden Ağa Mehmet Mutif’in “*Kadın ve çocukları kurtarmak için onları dağ yollarından kaçırmaya çalışıyorduk. Ermeniler bizim izimizi buldular ve üzerimize ateş açtılar. Kadın ve çocuklardan 12 tanesi öldürüldü*” şeklindeki demecine yer vermiştir.⁸⁶ “Karabağ Dağları Ceset Dolu” manşetinin içeriğinde, helikopterle bölgeye yapılan keşif uçuşlarına katılanların korkunç manzaralarla yüz yüze geldiklerinden bahsetmiştir.⁸⁷ “Buna Yürek mi Dayanır” başlığı altında Ermeniler tarafından şehit edilen soydaşlarımızın naaşlarının şehir merkezine getirildiğini belirtmiş ve

⁸⁴ *Milliyet*, 4 Mart 1992, s. 1, 17.

⁸⁵ *Sabah*, 3 Mart 1992, s. 1.

⁸⁶ *Türkiye*, 2 Mart 1992, s. 1, 13.

⁸⁷ *Türkiye*, 3 Mart 1992, s. 6.

“Cesetleri görenler hiçkırı hiçkırı ağlıyor. Zira cesetlerin kiminde baş, kiminde ayak, kiminde de kol yok. Ermeniler öldürmekle kalmamış, cesetleri liğme liğme parçalamış. Ve Batı dünyası, bu vahşete hala seyirci” gibi sözlerle katliamın boyutuna dikkati çekmek istemiş ve Batı dünyasını eleştirmiştir.⁸⁸

Batı Basınında Hocalı Katliamı

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) basınından *Washington Post* gazetesi, 28 Şubat 1992 tarihli nüshasında, işgal sırasında Dağlık Karabağ'da bulunan gazeteci Thomas Goltz'un kaleme aldığı bir yazıyı yayımlamıştır. Thomas Goltz bahsi geçen yazıda, Hocalı'daki çatışmalardan kaçan insanların “Ermeni saldırısı dolayısıyla kadın ve çocuklar da dâhil olmak üzere 500'e yakın kişinin öldüğü” şeklinde bilgilere yer vermişse de o an itibarıyla hayatlarını kaybedenlerin sayısı hakkında gerçek bir tahminde bulunmanın zor olduğuna vurgu yapmıştır. Kendisinin bizzat gördüğü yedi cesedin ikisinin çocuk, üçünün kadın, birisinin de yakın mesafeden göğsünden vurulmuş bir erkeğe ait olduğunu ifade etmiştir. Ağdam Hastanesi'nde tedavi gören 120 mültecinin de vücudunda çok sayıda bıçak yarası olduğuna dikkat çekmiştir.⁸⁹

ABD basınından *New York Times* gazetesi, 27 Şubat 1992 günlü sayısında, Ermeni güçlerinin Azerbaycan kasabası olan Hocalı'yı ele geçirdiğini bildirmiş ve Azerbaycan Halk Cephesi'nin saldırı dolayısıyla “Hocalı kasabasının büyük bölümünün kül içinde olduğu, düzinelerce evin yıkıldığı, çok sayıda sivilin öldüğü veya yaralandığı” yönündeki açıklamasına yer vermiştir. Azerbaycan'ın işgal sırasında 100 kişinin öldüğü ve 250 kişinin de yaralandığı yönündeki açıklamasına karşılık, Ermenistan yetkililerinin çok daha düşük rakamlardan bahsettiğini ve bu bağlamda kesin bir sayı vermenin mümkün olmadığına değinmiştir. Ayrıca işgalin Ermenistan milletvekilleri tarafından büyük bir zafer olarak görüldüğünü ifade etmiştir.⁹⁰

New York Times, 3 Mart 1992 tarihli nüshasında ise Hocalı kasabasında Ermeni askerlerinin 1000 kişiyi öldürdüğü ve karla kaplı dağ

⁸⁸ Türkiye, 4 Mart 1992, s. 6.

⁸⁹ *Washington Post*, 28 Şubat 1992, s. 6.

⁹⁰ *New York Times*, 27 Şubat 1992, s. 5.

geçitlerinde katliamdan kaçan erkek, kadın ve çocukları katlettikleri yönündeki iddiaların Ermenistan tarafından yalanlamasına rağmen, bölgeye dağılmış düzinelerce cesedin bunun aksini gösterdiği üzerinde durmuştur. Bütün bunların yanında yaşanan kayıplarla ilgili Azerbaycan'ın hazırlamış olduğu raporların doğruluğunun kanıtlandığına da dikkat çekmiştir. Ayrıca helikopterle bölgeye giden Azerbaycanlı yetkililer ve gazetecilerin kafa derisi soyulmuş üç çocuğun cesetlerini geri getirebildiğini ve Ermenilerin ateş açmasının daha fazla ceset alınmasını engellediği bilgisini haberleştirmiştir. Aynı gazete, Dağlık Karabağ Azerbaycan Vali Yardımcısı Esad Faradzhev'in, "*Kadınlar ve çocukların kafa derisi yüzüldü. Cesetleri almaya başladığımızda bize ateş etmeye başladılar*", sözü ile Ağdam Milis Şefi Raşid Mamedov'un, "*Cesetler koyun sürüleri gibi orada yatıyor. Faşistler bile böyle bir şey yapmadı*" şeklindeki açıklamalarına yer vermiştir. Yine Dağlık Karabağ eteklerine Azerbaycan Türklerinin cesetlerini taşıyan kamyonları gören Reuters fotoğrafçısı Frederique Lengaigne'nin, "*İlkinde 35 saydım ve ikincisinde neredeyse bir o kadar varmış gibi görünüyordu. Bazılarının kafaları kesilmiş ve birçoğu yakılmıştı. Hepsi erkekti ve birkaçı askeri üniforma giyiyordu*" şeklindeki gözlemlerini aktarmıştır.⁹¹

New York Times, 4 Mart 1992 günü sayısında, Hocalı'da yaşanan katliam ile ilgili tarafların söylemlerinin farklı olduğu üzerinde durmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan'ın, Ermeni kuvvetlerin Hocalı'yı işgal ettiği ve ardından kaçmaya çalışan insanları öldürdüğüne dair iddiasının olduğundan bahsetmiştir. Hatta Azerbaycanlı yetkililerin bu iddialarını doğrulamak için bazı gazetecileri bölgeye götürdüğünü ve Hocalı'dan kaçarken Ermenilerin saldırısına uğramış olan aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu karlara saçılmış haldeki cesetleri gösterdiğini yazmıştır. Yine *New York Times*'ın Associated Press'e atıf yaparak Azerbaycan polisinin 120 Türk'ün cesedinin bulunduğunu ve daha fazla arama yapılmasının Ermeniler tarafından engellendiği şeklindeki haberini sayfalarına taşıdığı görülmektedir. Buna karşılık Ermenistan'ın saldırıyı inkâr etmemekle beraber, cinayetlerin söylendiği kadar yüksek olmadığı üzerinde durduğunu aktarmıştır. Ayrıca Ermeni yönetiminin, Hocalı'nın, Azerbaycan'ın sözde Hankendi'ne yönelik bombardımanını

⁹¹ *New York Times*, 3 Mart 1992, s. 1, 3.

durdurmak için ele geçirildiği yönünde bir açıklama yaptığını ifade etmiştir.⁹²

New York Times'ın 5 Mart 1992 tarihli nüshasında, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Rasim Ağayev'in, Hocalı'da düzenlenen saldırıda en az 1000 kişinin öldüğü ve bu saldırıda 366. Motorlu Alayı'na ait zırhlı personel taşıyıcı ve tankların da Ermenilere yardım ettiği yönündeki açıklamalarına yer vermiştir. Ayrıca bu açıklamanın alay komutanı tarafından yalanlandığını ifade etmiştir.⁹³ 8 Mart 1992 günlü sayısında da Dağlık Karabağ üzerindeki mücadeleden bahsettikten sonra bu mücadelenin tam bir trajediye dönüştüğü üzerinde durmuştur. Bu tespiti de *"Evimize geldiler ve kaçmamızı yoksa diri diri yakılacağımızı söylediler. Sahip olduğumuz her şeyi kırdılar ve ağabeyimi ve annemi yaralayan bir el bombası attılar. Natavan Usubovan'ın annesiyle birlikte başka bir el bombasından öldüğünü gördüm"* şeklindeki ifadelerle Hocalı katliamından kurtulabilen çocukların demeçlerini aktararak kanıtlamak istemiştir.⁹⁴

Görüldüğü gibi Hocalı'da yaşanan katliam, ABD basınının önde gelen gazetelerinin dikkatini çekmiş ve bölgede görev yapan gazetecilerin gözlemleri sansüre uğramadan aktarılmıştır. Bununla birlikte ABD basını, Hocalı'da yaşanan vahşetle ilgili ilkin "katliam" kelimesi kullanmamış ve olaylar hakkında her iki tarafın söylemlerinin farklı olduğuna dikkat çekmiştir. Lakin bu tavır ilerleyen günlerde bölgeden katliamla ilgili fotoğrafların gelmesiyle birlikte değişmiştir. Yaşanan vahşet trajedi olarak aktarılırken, kayıplarla ilgili Azerbaycan'ın hazırlamış olduğu raporlarının doğruluğunun kanıtlandığı ifade edilmiştir.

İngiltere basınından *Times* gazetesi, 1 Mart 1992 tarihli nüshasında, Thomas Goltz'un kaleme aldığı yazı üzerinden Hocalı'da yaşanan katliamı okuyucusuna aktarmıştır. Thomas Goltz ise kaleme aldığı yazıda ilk olarak Hocalı katliamından sağ kalan insanların açıklamalarına yer vermiştir. Buna göre Azer Hajiyev isimli bir askerın *"Ermeniler ateş ederek içeri girdiler ve süngü ve bıçaklarıyla insanları oymaya*

⁹² *New York Times*, 5 Mart 1992, s. 6.

⁹³ *New York Times*, 4 Mart 1992, s. 6.

⁹⁴ *New York Times*, 8 Mart 1992, s. 1.

başladılar” şeklinde bir beyanı olurken, Rasia Aslanova isimli bir kadın da kocası ve damadının gözünün önünde katledildiğini ve kızının hala kayıp olduğunu bildirmiştir. Thomas Goltz, yazısının ilerleyen kısımlarında katliamdan sağ kurtulan insanların açıklamalarından yola çıkarak Ermeni askerlerin çoğu kadın ve çocuk olmak üzere 450’den fazla Azerbaycan Türkü’nü öldürmüş ve süngülemiş olduğunu anlatmıştır. Asıl katliamın saldırı esnasında değil, saldırı sonrasında yani insanların Hocalı’yı terk etmek için yola koyuldukları sırada olduğuna dikkati çekmiştir. Ağdam’a ulaşmayı başaran kulağı kesilmiş bir çocukla karşılaştığını, morgda 479 kişinin ölü olarak kayıtlara geçirildiğini ve 29 kişinin de mezarlığa gömüldüğünü ifade etmiştir. Ağdam Hastanesi’nde başta kurşun ve bıçak yarası olmak üzere çeşitli yerlerinden yaralanmış yaklaşık 140 kişinin tedavisinin yapıldığını dile getirmiştir.⁹⁵

Times, 2 Mart 1992 günü sayısında, Hocalı katliamını bölgeye gönderdiği muhabiri Anatol Lieven’in ağzından aktarmıştır. Anatol Lieven’in yaşanan katliamla ilgili izlenimleri ise şu şekilde olmuştur:

*“Dağlık Karabağ’ın karla kaplı tepelerinden alçalırken etrafa saçılmış cesetler gördük. Görünüşe göre mülteciler koşarken vurulmuş. İzlediğimiz bir video da tepelerin çeşitli yerlerinde yatan düzinelerce cesedin olduğu gösteriliyordu. Azerbaycanlı yetkililer, Hocalı kasabasından kaçış esnasında 1000 kadar kişinin öldüğünü iddia ediyor, 4.000 kişinin yaralandığı, bir o kadar kişinin de donarak öldüğüne veya kaybolduğuna inanılıyor. Buradaki sivil helikopterin görevi dağlara inmek ve katliamın olduğu bölgelerden cesetleri toplamaktı. Sivil helikopter dört ceset topladı ve bu esnada bir Azeri kameraman yamaçlardaki birkaç düzine cesedi filme aldı. Ağdam’daki hava gemisine geri dönersek, sivil helikopterin getirdiği cesetlere baktık. İki yaşlı adam ve küçük kız kan içindeydi.”*⁹⁶

Times, 3 Mart 1992 tarihli nüshasında, Anatol Lieven’in bölgeden gönderdiği haberleri aktarmaya devam etmiştir. Anatol Lieven kaleme aldığı makalede ise Hocalı-Ağnam arasındaki yamaçlarda Ermeniler tarafından katledilmiş Türklerin cesetlerinin bulunduğunu anlatırken cesetlerin çoğunun herhangi resmî bir görevi olmayan sivil halka ait

⁹⁵ *Sunday Times*, 1 Mart 1992.; <http://supremecourt.gov.az/en/static/view/176>

⁹⁶ *Times*, 2 Mart 1992.; <http://supremecourt.gov.az/en/static/view/176>

olduğundan ve bu cesetlerin katliam sonrası birçok insana tepelerde saklanma ve soğuktan koruma konusunda kalkan görevi gördüğünden bahsetmiştir. Ayrıca kendisinin yakından gördüğü 31 kişiye ait cesetten bir tanesinin polis memuru, iki tanesinin asker, geri kalanlarının ise 8 kadın ve 3 küçük çocuk da dâhil olmak üzere sivil halktan olduğunu dile getirmiştir. Hayatta kalanların çoğunun travma geçirdiğinin altını çizdikten sonra da “*Dağlık Karabağ’daki yamaçlarda, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu altmıştan fazla ceset görülmesi, Ermeni birliklerinin Azeri mültecileri katlettiği iddialarını doğruladı*” şeklindeki tespitiyle de Ermenilerin katliam yaptığını net bir şekilde ifade etmiştir.⁹⁷

Times (Sunday Times), 8 Mart 1992 günlü sayısında, bir kez daha Thomas Goltz’un, Hocalı’dan gönderdiği haberlere yer vermiştir. Bu haberlerde Thomas Goltz, binlerce Azerbaycan Türkü’ne ev sahipliği yapan Hocalı’nın haritadan silindiğine vurgu yapmıştır. Yaşanan katliamla ilgili mide bulandırıcı raporların geldiği ve halkına ait cesetlerin morglarda üst üste yığıldığı Hocalı’nın, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra en korkunç katliama maruz kalan bölge olduğu konusunda hiçbir şüphenin kalmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Hocalı’dan ayrılırken helikopterde karşılaştığı insanları kaynak göstererek gerek Hocalı’nın işgali ve gerekse işgal sonrası süreçte Ermeniler tarafından yağmalama, öldürülme, pusuya düşürülme ve tecavüze uğrama gibi Hocalı halkının başından geçen trajik hadiseleri anlatmıştır. Yine Ağdam Hastanesi’nde yatan insanların sürekli olarak “*Kızım nerede, oğlum nerede?*” şeklinde sorular sorduğundan bahsetmiştir.⁹⁸

Görüldüğü gibi İngiltere’nin önde gelen gazetelerinden *Times* da Hocalı’da yaşanan katliamı sütunlarına taşıyarak yaşanan gelişmelere duyarsız kalmamıştır. Bununla birlikte *Times*’ın olaylara yaklaşımı bölgede görev yapan gazetecilerin gözlem ve tespitlerini aynen aktarmakla sınırlı kalmıştır.

Rus basınından *İzvestiya* gazetesi, 3 Mart 1992 tarihli sayısında, Hocalı’nın işgali hakkında Azerbaycan ve Ermenistan tarafından yapılan açıklamalara yer vermiştir. Gazeteye göre Azerbaycan, 366. Motorize Alay’ından ayrılan dört askerin hikâyelerinden yola çıkarak Hocalı’da

⁹⁷ *Times*, 3 Mart 1992.; <http://supremecourt.gov.az/en/static/view/176>

⁹⁸ *Times*, 3 Mart 1992.; <http://supremecourt.gov.az/en/static/view/176>

yaşananların tam bir trajedi olduğunu ileri sürmektedir. Hocalı'nın büyük bir yıkımla karşı karşıya kaldığını, işgal esnasında çoğu sivil halktan olmak üzere yaklaşık 1000 kişinin öldüğünü ve 1500 kişinin de kaybolduğunu ileri sürmektedir. Ermenistan açısından Hocalı'da yaşananlar bir işgal değil askeri bir başarıdır. Ayrıca Ermeni yönetimine göre burası 10 bin nüfuslu bir şehir olmayıp Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının artmasıyla birlikte Azerbaycan tarafından şehir statüsü verilmiş bir köydür. Buranın yakılıp yıkıldığına dair söylemler de Azerbaycan'ın bir propaganda faaliyetinden başka bir şey değildir.⁹⁹

İzvestiya, 4 Mart 1992 günlü nüshasında 366. Motorlu Alay'ının subayları, teğmenleri ve askerlerinin her iki taraftan da çatışmalara katıldığı bilgisini vermiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Basın Sekreteri Rasim Agayev'in basın toplantısında yapmış olduğu, "Ne kadar korkunç olursa olsun, bir savaşın bile Cenevre Sözleşmesi'nde sabitlenmiş kendi kuralları vardır. Dolayısıyla çatışmalar sırasında savunmasız siviller öldürülemez. Ancak Dağlık Karabağ'daki olaylar Ermeni tarafının sivilleri toptan yok etme taktiğine geçtiğini gösteriyor. Şimdiye kadar cesetleri Hocalı'nın sokaklarında ve yıkılan evlerinde yatıyor" şeklindeki konuşmasını yorumsuz bir şekilde aktarmıştır.¹⁰⁰ Ayrıca kulakları kesilmiş çocuklara, kafa derileri soyulmuş erkeklere ve yüzünün bir tarafı kesilmiş ihtiyar bir kadına ait fotoğrafları paylaşmış ve yaşanan katliamı muhabirlerinden V. Belih'in ağzından şu sözlerle aktarmıştır: "Zaman zaman Ağdam'a cesetler getiriliyordu. Tarihte böylesi vahşet hiç görülmedi. Cesetlerin gözleri çıkartılmış, kulakları ve başları kesilmişti. Birkaç cenaze zırhlı araçlara bağlanarak sürüklenmişti. İşkencelerin tarifi imkansızdı."¹⁰¹

İzvestiya, 13 Mart 1992 tarihli sayısında, 366. Alay'ın askeri teçhizatının Hocalı'ya yapılan saldırıda ölümcül bir rol oynadığına ve ilerleyen Ermeni müfrezelerine ateş desteği sağladığına dair birçok kanıtın var olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰²

Rus basınından *Moskovskiye Novosti* gazetesi, 15 Mart 1992 tarihli nüshasında, 25 Şubat'ta Hankendi'ye çekim yapmaya giden ve burada

⁹⁹ *İzvestiya*, 3 Mart 1992, s. 1-2.

¹⁰⁰ *İzvestiya*, 4 Mart 1992, s. s. 1-2.

¹⁰¹ *İzvestiya*, 4 Mart 1992, s.

¹⁰² *İzvestiya*, 5 Mart 1992, s. 7.

bir müddet kalan Rus gazeteci Victoria Ivleva'nın Hocalı'da tanık olduğu olaylara dair kaleme aldığı makaleyi yayımlamıştır. Makalede Victoria Ivleva, Hankendi'ye gittiği günün gecesinde Ermeni müfrezelerinin Hocalı köyünü bastığından bahsetmiştir. Saldırıları esnasında kendisinin Hocalı'dan birkaç kilometre uzakta bulunduğunu ve bu sırada Ermeni askerleri tarafından esir alınan Ahıska Türkleriyle karşılaştığını anlatmıştır. Esir alınan Ahıska Türklerinin çoğunun çocuklardan oluştuğunu, yarı giyinik halde bulduklarını ve Ermeni askerler tarafından hakarete maruz kaldıklarını ifade etmiştir. Victoria Ivleva makalesinin devamında da 26 Şubat sabahı yani Hocalı'nın Ermeni askerlerinin eline geçtiği günün sabahı Hocalı'ya vardığı zaman karşılaştığı manzara hakkında bilgi vermiştir. Onun anlattığına göre Hocalı'nın her tarafı yanmış bir haldedir ve sokaklar cesetlerle doludur. Ayrıca evlerden birinde Azerbaycan kuvvetlerine mensup bir grup polis Ermenilerle çatışmaktadır ve Türk polisi Ermenilere teslim olmamak için direnmektedir. Akşama kadar devam eden çatışmalar Ermeniler adına birkaç ölü ve çok sayıda yaralı ile sona ererken Victoria Ivleva, "*Çevik kuvvet polisine ne oldu: Öldüler mi yoksa alacakaranlıkta ayrılabilirler mi, bilmiyorum*" sözleriyle de Türk polis kuvvetlerinin akıbeti hakkında net bir bilgisi olmadığını dile getirmiştir.¹⁰³

Görüldüğü üzere Hocalı katliamıyla ilgili Rus basını da ilk başlarda fazla detaya girmeden her iki tarafın açıklamalarına yer vermiş ve yaşanan katliamı bölgedeki muhabirlerinin ağzından aktarmıştır. Katliama maruz kalan insanların fotoğraflarını paylaşması Azerbaycan'ın söylemlerinin doğruluğuna dayanak olurken 366. Motorize Alayı askeri teçhizatının Hocalı'ya yapılan saldırıda önemli bir rol oynadığını ifade etmesi de objektif bir tavır olarak yerini almıştır.

Hürriyet'in dış basından aktardığına göre Hocalı'da yaşanan katliamla ilgili fotoğrafların her tarafa yayılmasıyla birlikte Fransız *Liberation* gazetesi "Bir Katliama Geri Dönüş" başlıklı haberinde Azerilerin Hocalı ve Astragan'da uğradığı mezalimi yazmıştır. Haberde gazetecilerin, organları kesilmiş cesetlerle karşılaştıkları bildirilmiştir. Aynı şekilde Fransız *Le Monde*, Amerikan *Herald Tribune* ile Belçika'nın *La Libre Belgique* ve *Le Soir* gazeteleri de Karabağ'daki katliama geniş yer vermişlerdir. İngiliz BBC radyo ve televizyonlarındaki haber yorumlarda

¹⁰³ *Moskovskiye Novosti*, 15 Mart 1992, s. 4.

da Azerbaycan Türklerinin Karabağ'da Ermeniler tarafından katledildiği duyurulmuştur.¹⁰⁴

Sonuç

Hocalı katliamının temelinde Ermenilerin Dağlık Karabağ'a hâkim olma ve bunun akabinde de "Büyük Ermenistan"ı kurma gibi emperyalist bir politikayı hayata geçirme arzusu yatmaktadır. Zira XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Karabağ, Revan ve Nahçıvan gibi Azerbaycan topraklarında iskân ettirilen Ermeniler, bu bölgelerde sistematik bir şekilde sayılarının artmasıyla birlikte kendi vatanlarını kurma adını verdikleri bir politikayı izlemeye başlamıştır. Ermenilerin bu amaç uğruna söz konusu bölgelerden Azerbaycan Türklerini çıkarmak ve bu toprakların kontrolünü ele geçirmek için harekete geçmesi ise iki taraf arasındaki mücadeleleri beraberinde getirmiştir. Bu mücadele Bolşevik ihtilali sonrası Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesi ve hatta Azerbaycan'ın iyi komşuluk adına Revan'ın Ermenistan'ın başkenti olarak ilan edilmesine izin vermesiyle birlikte geçici de olsa sona ermiştir.

Lakin Ermenilerin mevcut sınırlarıyla yetinmek istememesi ve "Büyük Ermenistan"ı kurma hayalini gerçekleştirme yolunda Zengezur, Nahçıvan ve Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparmak için harekete geçmesi iki taraf arasındaki mücadelelerin yeniden başlamasına neden olmuştur. Azerbaycan, ilk başlarda Osmanlı Devleti'nin de yardımıyla topraklarını Ermeni işgalinden korurken, 1920 yılı itibariyle bölgenin Sovyet denetimine girmesi Azerbaycan'ı toprak sorunlarıyla baş başa bırakmıştır. Zira Nahçıvan'ın Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin koruyuculuğunda özerk bölge olması kararlaştırılmış, Zengezur Ermenistan'a bırakılmış ve Dağlık Karabağ'a da Azerbaycan'ın bir parçası olarak özerk bir statü verilmiştir.

Böylece Çarlık Rusya döneminde Karabağ'ın dağlık bölgesine yerleştirilen Ermeniler özerk bir yönetime kavuşmuştur. Fakat süreç bununla sınırlı kalmamış ve Ermenistan yönetiminin bundan sonraki hedefi Dağlık Karabağ'ı da kendisine bağlamak olarak belirlenmiştir. Ermenistan, Dağlık Karabağ'la ilgili planlarını uygulamak için Sovyet yönetimi nezdinde sürekli girişimlerde bulunurken, Dağlık Karabağ

¹⁰⁴ *Hürriyet*, 4 Mart 1992, s. 12.

konusunda kırılma anı 1992 yılı olmuştur. Zira bu dönemde Dağlık Karabağ çatışması iki bağımsız devlet arasında savaşa dönüşmüş ve Ermenistan aldığı dış desteğin yardımıyla Dağlık Karabağ'da askeri operasyonlara başlamıştır. Saldırırlar esnasında Azerbaycan Türklerine ait şehir, kasaba ve köyler yakılıp yıkılırken, sivil halka yönelik katliamların en korkuncu Hocalı'da yaşanmıştır.

Zira Ağdam, Şuşa, Hankendi ve Askeran yolları üzerinde bulunan Hocalı'nın ele geçirilmesi durumunda Şuşa dışındaki bütün Dağlık Karabağ'ın Ermenilerin kontrolü altına alınması söz konusu olacaktır. Ayrıca Ermeni saldırılarından kaçan Türkler sığınacak bir yer bulamayınca Dağlık Karabağ topraklarını terk edecek ve böylece nüfus üstünlüğü tamamen Ermenilerin eline geçecektir. Nitekim Hocalı, bu emperyalist politikalar sonucu 1992 yılı Şubat ayının 25'ini 26'sına bağlayan gece Ermeni askerlerinin saldırısına maruz kalmış ve resmî rakamlara göre saldırıda 106'sı kadın, 63'ü çocuk, 70'i yaşlı toplam 613 kişi katledilmiş; 76'sı çocuk 487 kişi ağır yaralanmış ve 1.275 kişi esir alınmıştır. 150 kişiden de bir daha haber alınamamıştır. Gayri resmî rakamlara göre ise katledilenlerin sayısı 1.300, yaralı sayısı 1.000'in üzerindedir.

Yaşanan bu dram karşısında Türk basınının Hocalı katliamına yönelik ilk tepkisi gerek Anadolu Ajansı gerekse yabancı ajanslardan elde ettikleri bilgileri yorumsuz bir şekilde aktarmak olmuştur. Lakin Türk basınının bu tutumu bölgeden detaylı haberlerin ve fotoğrafların gelmesiyle birlikte değişmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Hocalı'da bir katliam yaşandığı net bir şekilde ortaya konulurken, yaşanan vahşetle ilgili en büyük infial, katliama uğramış kişilerin fotoğraflarının çekilmesi ve katliama tanık olan insanların demeçlerinin yayımlanmasıyla meydana gelmiştir. Nitekim kaleme alınan yazılarda katliamın boyutu gözler önüne serilmeye çalışılmış ve dünyaya bu vahşeti durdurma çağrısı yapılmıştır.

Hocalı'da yaşanan katliamla ilgili duyarsız kalmayan Batı basınında da ilk başlangıçta fazla detaya girilmeden her iki tarafın açıklamalarına yer verilmiş ve yaşanan katliam bölgedeki muhabirlerinin ağzından yorumsuz bir şekilde aktarılmıştır. Batı basınının takındığı bu tavır da tıpkı Türk basınında olduğu gibi katliama maruz kalan insanların fotoğraflarının ortaya çıkılmasıyla birlikte değişmiştir. Nitekim bir zaman

sonra yaşanan vahşet trajedi olarak değerlendirilmeye başlanmış, kayıplarla ilgili Azerbaycan'ın hazırlamış olduğu raporlarının doğruluğuna dikkat çekilmiş ve 366. Motorize Alayı'nın Hocalı'ya yapılan saldırıda oynadığı rol gibi katliamın ayrıntılarıyla ilgili objektif yaklaşımları gazetelerindeki sütunlarına yansıtıkları da müşahede edilmiştir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

Abdullahzade, Cavid, "Dağlık Karabağ Sorununda Ermenistan'ın Rolü ve Sorumluluğu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 69 / 4 (2020), s. 1541-1568.

Aktar, Aygün, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara 2005.

Akyıldız, Arslantürk, "Hocalı'da Yaşananlar", *Yeni Türkiye*, 63 / Ermeni Meselesi Özel Sayısı IV, (Eylül-Aralık 2014), s. 2743-2749.

Aslanlı, Araz, "20. Yüzyılın Başlarında ve Sonlarında Güney Kafkasya'da Ermeni Sorunu: Karabağ Sorunu Örneği", *Yeni Türkiye*, 63 / Ermeni Meselesi Özel Sayısı IV, (Eylül-Aralık 2014), s. 2712-2735.

Eyvazlı, Elşad, "Hocalı Katliamı'na Giden Süreç ve Türk Basınında Hocalı Katliamı", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII / 2 (2019), s. 152-173.

Feridunoğlu, İ. Cem, "Hocalı Katliamına New York Times ve Hürriyet Gazetesi'nin Bakışı", *25. Yılında Hocalı Soykırımı Uluslararası Sempozyumu (27 Şubat 2017)*, Giresun, s. 171-190.

Garibov, Mahir, *XX. Yüzyılda Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Sorunu*, Ankara 2017.

Genç, Kurtuluş Yılmaz, "Tarihe Düşen Kara Leke: Hocalı; Soykırım Mı, Katliam Mı?", *25. Yılında Hocalı Soykırımı Uluslararası Sempozyumu (27 Şubat 2017)*, Giresun, s. 269-278.

Gürkan, Ülker, "S.S.C.B. Siyasî Rejiminin Ana Hatları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21 (1964), s. 155-198.

Hasanoğlu, Murteza ve Aliyev, Rauf, "20.Yüzyılın İnsanlık Suçu- Hocalı Soykırımı: Hukuki Ve Siyasi Düzeyde Değerlendirme", *25. Yılında Hocalı Soykırımı Uluslararası Sempozyumu (27 Şubat 2017)*, Giresun, s. 236-253.

Hasanoğlu, Murteza ve Süleymanlı, Nesrin, "Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi ve Azerbaycan", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2 / 2, (2013), s. 289-303.

Koç, Hülya ve Tarcan, Burçin Hafize, “19. Yüzyıldan Günümüze Ermenistan-Azerbaycan İlişkileri”, *Journal Of International Banking Economy And Management Studies*, 3 / 2 (2020), s. 87-116.

Mustafayev, Beşir, “26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, IX / 2 (2013), s. 41-53.

Özarlan, Bahadır Bumin, “Bir Özerk Cumhuriyet Örneği Olarak Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti”, *I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu (12-14 Mayıs 2016)*, Kastamonu, s. 578-589.

Özarlan, Bahadır Bumin, “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 / 1 (2014), s. 187-214.

Özçelik, İsmail, “Karabağ’daki Hocalı Soykırımının Tarihi Arka Planı”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 /Kafkasya Özel Sayısı (2017), s. 417-456.

Paşayeva, Gülşen vd, “SSCB’de Yarı-Özerkliğin Hukuki Durumu: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Örneği”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 14 (2013), s. 69-103.

Qasımlı, Musa, *Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye: Gerçek Tarih Arayışı (1920-1994)*, Ankara 2019.

Uçak, Salih, “Tarih, Ders Almayanlar İçin Tekerrürden İbaretir”, *25. Yılında Hocalı Soykırımı Uluslararası Sempozyumu (27 Şubat 2017)*, Giresun, s. 65-77.

Uzer, Umut, “Bölgesel Güvenlik Bağlamında Dağlık Karabağ Sorununun Dünya Siyasetindeki Yeri”, *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 / 1 (2017), s. 70-76.

Yeşilot, Okan, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36 (2008), s. 187-199.

Yılmaz, Meşkure, “Karabağ Savaşı ve Adım Adım Hocalı Soykırımı”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, IX / 2 (2013), s. 95-104.

Yılmazçelik, İbrahim ve Özdem, Ali Gökçen, “İşgal Altındaki Türk Yurdu: Karabağ”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, IX / 2 (2013), s. 1-30.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet,

Hürriyet

İzvestiya

Milliyet

Moskovskiye Novosti

New York Times

Sabah

Times

Türkiye

Washington Post

Tezler

Aliyev, Tuğrul, *Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Aslan, Şeyda, *Karabağ ve Hocalı'da Ermeni Mezaliminin Türk Basınında Yankıları (1991–1992)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2010.

Bayramov, Amrah, *Sovyetler Dönemi Karabağ Meselesi (1920-1991)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı 2020.

Özkaraman, Derya, *Hocalı Soykırımı: Nedenleri, Fikri Altyapısı ve Sonuçları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Ürekli, Tuğba, *Sosyolojik Araştırma Sürecinde Toplumcu Belgesel Fotoğrafın Kullanımına Bir Örnek; Hocalı Katliamı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2013.

İnternet Kaynakları

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bir-cocugun-gozleri-onunde-babasini-oldurduler/72291> (Erişim Tarihi: 10.04.2022).

<http://supremecourt.gov.az/en/static/view/176> (Erişim Tarihi: 15.04.2022).

<https://www.departments.bucknell.edu/russian/const/77cons03.html#chap11> (Erişim Tarihi: 15.06.2022).

Ek-2. Hürriyet, 28 Şubat 1992.

Hürriyet
28 Şubat 1992, Cuma
Kurtuluşun, Sığınmanın 1992-1993

BUGÜN
Halkın 1000'üncü saygısı
KUTU KUTU
Sıcaklığında birlikte kalıyoruz

YARIN
Halkın 1001'inci saygısı
TELESKOP
Sıcaklığında birleşiyoruz

İşte olay, işte Hürriyet!

Karabağ'ın Hocalı Kenti böyle düştü

25 SÜRAT Karabağ'da günden güne artan askerî hareketlerin sonucu olarak Hocalı Kenti 25 Şubat'ta düşürüldü. Hocalı Kenti Karabağ'da düşürülen ilk kent oldu.

AZİMLER Karabağ'da düşürülen ilk kent olan Hocalı Kenti, düşürüldükten sonra Azerbaycanlı askerler tarafından tahrip edildi.

MÜHÜR Karabağ'da düşürülen ilk kent olan Hocalı Kenti, düşürüldükten sonra Azerbaycanlı askerler tarafından tahrip edildi.

İŞTE OYAK Karabağ'da düşürülen ilk kent olan Hocalı Kenti, düşürüldükten sonra Azerbaycanlı askerler tarafından tahrip edildi.

"SELAM OLSUN ANADOLU'YA" Karabağ'da düşürülen ilk kent olan Hocalı Kenti, düşürüldükten sonra Azerbaycanlı askerler tarafından tahrip edildi.

Karabağ, cehennem

İzmirli Türkiye Karabağ için demiryağ giriyor

BU GÖZYASI, KADER Mİ? Karabağ'da düşürülen ilk kent olan Hocalı Kenti, düşürüldükten sonra Azerbaycanlı askerler tarafından tahrip edildi.

GÜNÜN YAZISI Çukurova'da...

Ne günlere kaldık?

POLİTİKA Üzül, tozular neden itiraz etmedi?

BAYININ GÜZÜ KİM Mİ? Karabağ'da düşürülen ilk kent olan Hocalı Kenti, düşürüldükten sonra Azerbaycanlı askerler tarafından tahrip edildi.

KURTARAKÇIYLA Karabağ'da düşürülen ilk kent olan Hocalı Kenti, düşürüldükten sonra Azerbaycanlı askerler tarafından tahrip edildi.

Ek-3. Milliyet, 4 Mart 1992.

Araba'daki Milliyet muhabiri
Şehitler Besiroğlu
ve fotoğrafları
göstererek çekti

Milliyet DİREKTÖRÜ
Halk Gazetesi SATILMAZ
100 YIL 4 MART 1992

Ermeniler kana doymuyor. Karımları deşilmiş bebekler...Süngülenmiş kadınlar... Gözleri oyulmuş, kutaktarı, burunları kesilmiş erkekler...Cesetler...cesetler...

Katliamı gördüm

BEBEĞE KAN EMZÜRÜLER

BUGÜN

BU VAHŞETİ GÖRMEZLİKTEN GELMEK DE VAHŞETTİR

DEMİREL:

'Yürek parçalayıcı'

İNÖNÜ:

'Dünya seyrediyor'

BİRDE İKİ

Türkiye kumpasına

Sah bile

demirel'i suçlayıyor

BU NE VAHŞETİ! Ermeniler bir yandan...
ABD Kongre üyesi Meadly:
'Ermeniler katliam yapıyor'
Senatör'ün isyanı

Yine grizu faciası

Yaklaşık 2 bin madenci mahsur kaldı

ANKARA

14 MART

Belediyeler

konuşuyor

ALTAN ÖYMEN

Yaklaşık 2 bin madenci mahsur kaldı

ABD'ü tefeciler

Türkiye'de

Demirel'den basına resopsiyon

Ek-4. Sabah, 4 Mart 1992.

SABAH

4 MART 1992 ÇARŞAMBA 10 GAZETE + BİR DERGİ 2700 LİRA

YARIN HERKESE İMSAKİYE

11 Arın Kültür Merkezi'ne kurulan gıda bankası Sabah'ın desteğiyle her hafta 10 bin kişiye yardım sağlanıyor. İmsakiye veriliyor. Kurulmuş gıda bankası imsakiyede her hafta 10 bin kişiye yardım sağlanıyor.

YARIN SABAH ALAN HERKESE ARMAĞAN

Ermenilerin Azeri katliamı Batı'yı bile dehşete düşürdü

MAJ BİRAND
yazar

Türkiye Batı'yı uyarıyor

Ermeniler Batı'ya karşı bir kampanya başlatıyor. Batı'ya karşı bir kampanya başlatıyor. Batı'ya karşı bir kampanya başlatıyor.

Bugüne kadar Ermeni yanlısı haber yapan Batılı yayın organları dün ilk kez, Ermeni çetecilerin Azerileri kadın çocuk demeden topluca katlettiklerini dünyaya duyurdu

Karabağ'daki Ermeni vahşetinin fotoğrafları

Yedigöller gazetesinde yayınlanan fotoğraflar, Azeri kadın ve çocukların katledildiğini gösteriyor. Fotoğraflar, Azeri kadın ve çocukların katledildiğini gösteriyor.

İşkenceler gündemde

Ermeniler Azeri kadın ve çocukları işkenceye uğrattı. Ermeniler Azeri kadın ve çocukları işkenceye uğrattı.

Ruslara saldırıyorlar

Ermeniler Azeri kadın ve çocukları işkenceye uğrattı. Ermeniler Azeri kadın ve çocukları işkenceye uğrattı.

Demirel-inönü: Azeri kıyımına razı olamayız

Demirel, Azeri kıyımına razı olamayız. Demirel, Azeri kıyımına razı olamayız.

KUTU KUTU

Yazılar ve çizimler. Kutu kutu yazılar ve çizimler.

Zsa Zsa Gabor: Bu yaz Türkiye'deyim

Zsa Zsa Gabor Türkiye'deyim. Zsa Zsa Gabor Türkiye'deyim.

SABAH

Yazılar ve çizimler. Sabah yazılar ve çizimler.

25 Sahin talihlileri

SABAH okuyucuları kazandı

1. Mustafa Kemal	16. Mustafa Kemal
2. Mustafa Kemal	17. Mustafa Kemal
3. Mustafa Kemal	18. Mustafa Kemal
4. Mustafa Kemal	19. Mustafa Kemal
5. Mustafa Kemal	20. Mustafa Kemal
6. Mustafa Kemal	21. Mustafa Kemal
7. Mustafa Kemal	22. Mustafa Kemal
8. Mustafa Kemal	23. Mustafa Kemal
9. Mustafa Kemal	24. Mustafa Kemal
10. Mustafa Kemal	25. Mustafa Kemal

Para mabedinde

Para mabedinde yazılar ve çizimler. Para mabedinde yazılar ve çizimler.

3 büyük ilin en iyi ve en kötü işleri

BAŞARILI OLMAK...

Özellikleri, başarı, başarmak için DEMİRBANK Başarılı Olmak kitabı. Başarılı Olmak kitabı.

DEMİRBANK

"Büyük düşün"

Ek-5. Türkiye, 4 Mart 1992.

Türkiye
KURUMSAL CEMİYETLERİNİN
GÜNLÜK SİYASİ GAZETE

1992 YILI 2000 TL
(100 TL EŞİTİ)

Çokkuluhan Sokak No: 17 Çarşıbaşı Beşiktaş - İstanbul - Telefon: 312 19 19 19 - 312 19 19 19 - 312 19 19 19

Yeniye

DÜN

08:00... 10,00
09:00... 10,00
10:00... 10,00
11:00... 10,00
12:00... 10,00
13:00... 10,00
14:00... 10,00
15:00... 10,00
16:00... 10,00
17:00... 10,00
18:00... 10,00
19:00... 10,00
20:00... 10,00
21:00... 10,00
22:00... 10,00
23:00... 10,00

Ermeni vahşetinin yeni bir örneği

Şehit cesetleri parça parça!

Karabağ'da şehit olan Azerilerden 30'u daha törenle toprağa verildi

İki katlı insan katliamı

İki katlı insan katliamı, Azeri askerleri tarafından gerçekleştirildi. Katliamın ardından, şehitlerin cesetleri parçalandı ve toprağa atıldı. Katliamın sorumluları hakkında soruşturma başlatıldı.

Ermenistan'a yardım gemisine gözetici

Ermenistan'a yardım gemisine gözetici gönderildi. Geminin Ermenistan sınırlarına yaklaşması üzerine Azeri askerleri tarafından denizden gözetim yapıldı.

DEMİREL: "Karabağ için Azeri askerleri, Azerbaycan'ı ezdirmeye!"

Demirel, Azeri askerlerinin Karabağ'da yaptıkları vahşetleri kınadı ve Azerbaycan'ın bu vahşetlere karşı mücadelesini destekledi.

Özen tabakasının mermiyle yitilen torunları

Karabağ'da özen tabakasının mermiyle yitilen torunları bulundu. Torunların cesetleri parçalandı ve toprağa atıldı.

Ocak ayında yapılan ölçümlerin ortaya çıkardığı korkutucu sonuç

Ozon deliği tepemizde

Kayıpların araştırılması için TUTUKLAMA

Kayıpların araştırılması için tutuklama işlemi başlatıldı. Tutuklanan kişiler hakkında soruşturma başlatıldı.

Prof. Balçık'ın başarısı

Prof. Balçık'ın başarısı takdir edildi. Balçık'ın yaptığı araştırmalar, bilim dünyasında büyük ilgi gördü.

Buna yürük mi dayandı?

Buna yürük mi dayandı? Soru, Azeri askerlerinin yaptıkları vahşetlere karşı dayanıklılıklarını sorguladı.

Geri hemşire hastanaya getirildi kendini savaştan sağ salıma attı

Kaptanın gayreti, bir can kurtardı

Kaptanın gayretleriyle hastanaya getirildi. Kendini savaştan sağ salıma attı. Hastanede tedavi gören hasta için kaptanın gayretleri takdir edildi.

Demirel'in başarıları

Demirel'in başarıları takdir edildi. Demirel'in yaptığı çalışmalar, Azeri askerlerinin yaptıkları vahşetlere karşı büyük başarı sağladı.

Dünya Avrupa ülkeleri tehlikeli sınır içinde

Dünya Avrupa ülkeleri tehlikeli sınır içinde. Karabağ'daki savaşın, dünya barışına tehdit oluşturduğu belirtildi.

POLİTİKA GÜNÜLÜĞÜ

Çağlar ve Çiller

Çağlar ve Çiller hakkında değerlendirildi. İki liderin Azeri askerlerinin yaptıkları vahşetlere karşı tutumları değerlendirildi.

YORUM

BİRLİK, BERABERLİK İHTİYACI

Birlik, beraberlik ihtiyacı vurgulandı. Karabağ'daki savaşın, Azeri-Armen ilişkilerine zarar verdiğine ve birliğin sağlanması gerektiğine vurgu yapıldı.

5 KVA KANTONİ

5 Lüks DAİRE

5 KVA KANTONİ ve 5 Lüks DAİRE ilanları. İlanlar, Azeri askerlerinin yaptıkları vahşetlere karşı, barış ve huzur ortamının sağlanması için yapıldı.

BARBAROS MAYETTİN PAŞA

EVLYALAR ANKİLOPDI

BARBAROS MAYETTİN PAŞA ve EVLYALAR ANKİLOPDI ilanları. İlanlar, Azeri askerlerinin yaptıkları vahşetlere karşı, barış ve huzur ortamının sağlanması için yapıldı.

On Asya Ortak Pazarı

On Asya Ortak Pazarı hakkında değerlendirildi. Pazarın, Azeri-Armen ilişkilerine zarar verdiğine ve barış ortamının sağlanması gerektiğine vurgu yapıldı.

Ek-7. *Moskovskiy Novosti*, 15 Mart 1992.

Ek-8. New York Times, 4 Mart 1992.

Extended Abstract

The intense relations between Azerbaijani Turks and Armenians began after Russia won the struggle between Russia and Iran to dominate the Azerbaijani geography, which emerged in 1804. Because after Tsarist Russia won this struggle, to establish a permanent dominance in these lands, it decided to settle the Armenians, with whom it had close relations since the reign of Peter I (1682-1725), in the Azerbaijani lands he had captured. In line with the decision taken, Armenians from Iran and Anatolia migrated to Azerbaijan in masses, especially to the Karabakh region, in 1805-1830. Along with the settlement of the Armenians, significant changes occurred in the demographic structure of Karabakh, Revan, and Nakhchivan, and this situation brought about a challenging process for the Azerbaijani Turks in the region. Because the Armenians, who have been seeking "homeland acquisition" for a long time, have become enthusiastic about establishing their homeland on these lands with the increase in their numbers. This situation has led to the struggles and disagreements between the two sides.

While the struggle for dominance over Karabakh, Revan, and Nakhchivan between the Azerbaijani Turks and Armenians has turned into a hot conflict since the late 19th century, the first serious and bloody conflicts between the two sides occurred after the 1905 Revolution in Tsarist Russia. As of 1907, although the conflicts between the two sides ended and a kind of peaceful environment was ensured, the Armenians continued to attack Turkish villages between 1908-1914. Again, during World War I, the Armenians in Karabakh started a large-scale rebellion and did not fall behind to attack the workplaces and houses belonging to the Turks. In such a process, the emergence of the Bolshevik Revolution in Russia accelerated the national independence movements in the South Caucasus and between 26-28 May 1918, first Georgia and Azerbaijan and then Armenia declared their independence. However, the fact that the borders of Armenia, which has decided on independence, are not clear, has brought a serious problem for the region. In this uncertainty, Armenia asked Azerbaijan to allow Revan to be declared the capital of the newly established Armenian State. At its meeting on 29 May 1918, the National Council of Azerbaijan agreed to

grant Revan to the Armenians to establish peace in the region and create a good neighborhood environment.

Thus, the Armenians gained a state of their own on the territory of Azerbaijan in the legal sense. However, this situation did not satisfy them and the Armenian army and terrorist gangs took action to separate Zengezur, Nakhchivan, and Karabakh from Azerbaijan on the way to establishing the "Great Armenia". In the face of the attacks, the Azerbaijani government found a solution by asking the Ottoman Empire for help. With the entry of the Ottoman army into Azerbaijan, Armenian massacres were prevented in the region and Baku was liberated from the Armenian occupation. Soon after, when the Ottoman army had to withdraw from the Azerbaijani lands as per the Armistice of Mudros, the region was occupied by the British forces. When the British withdrew from the region, the South Caucasus region was invaded by the Red Army and Soviet domination began in these lands.

With Soviet domination, Azerbaijan lost its independence and became the Soviet Republic, while also facing territorial problems. The Bolsheviks, who occupied Azerbaijan on April 27, 1920, left Zengezur and Nakhchivan for Armenia in return for accepting the Soviet regime. In fact, not content with this, they had also taken a decision to grant Nagorno-Karabakh, where the Armenian population was the majority, the right to determine its future. As a matter of fact, as a result of the 1921 Moscow and Kars Treaties, it was decided that Nakhchivan would be an autonomous region under the protection of Azerbaijan, and then Armenia recognized Nakhchivan as the territory of Azerbaijan. For Azerbaijan, which did not leave Nakhchivan to Armenia in this way, the situation was not the same for Zengezur. Because the Azerbaijani government approved the handing of Zengezur to Armenia as a result of pressure from Moscow.

The Armenians who captured Zengezur immediately took action to connect Nagorno-Karabakh to themselves. The Azerbaijani government, which rejected their request, had to accept that Nagorno-Karabakh had an autonomous status as a part of the Soviet Republic of Azerbaijan on July 7, 1923, as a result of Moscow's pressure, although it did not leave these lands to Armenia. Thus, the Armenians who settled in the mountainous region of Karabakh during the Tsarist Russia

period gained an autonomous administration. The next goal of the Armenian administration, which ensured that the Armenians living on the territory of Azerbaijan achieved autonomous government, was determined to get the Turks in Armenia out of there and establish a "Turk-free Armenia" and connect Nagorno-Karabakh to it. Although Armenia raised its expectations about Nagorno-Karabakh with every change of Soviet leaders and wanted Nagorno-Karabakh to be given to it during the adoption of the constitutions of the Soviet Union and the Soviet Republic of Azerbaijan in the 1970s, it could not get any results. Because, in the constitutions adopted in this period, Nagorno-Karabakh was shown as a part of Azerbaijan.

Thus, Armenia's expectation to sever Nagorno-Karabakh from Azerbaijan was dealt a major blow. However, the "perestroika " and "glasnost " policies of Mikhail Gorbachev, who was appointed as the General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union in 1985, revived Armenia's dreams of adding Nagorno-Karabakh to its territory. Because Armenia started to claim rights in the Nagorno-Karabakh region by taking advantage of these policies. To achieve these goals, the Armenians sent a petition with 75 thousand signatures to Gorbachev, demanding the unification of Nagorno-Karabakh with Armenia, and held demonstrations on this subject. In addition, the Administration of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region, at a meeting held without the participation of Azerbaijani deputies, adopted a decision on the separation of Nagorno-Karabakh from Azerbaijan and its transfer to Armenia. Although both the Moscow and Azerbaijan administrations did not recognize this decision, the Armenian administration approved the unification of Nagorno-Karabakh with Armenia at its meeting on June 15, 1988. On the other hand, the Azerbaijani government, in its decision on June 17, stated that "According to Article 78 of the Constitution of the Soviet Union and Article 70 of the Constitution of Azerbaijan, it is unacceptable and impossible to take Nagorno-Karabakh from Azerbaijan and unite it with Armenia."

In the face of this situation, the Armenian administration declared that it did not recognize this decision and even went further and reported that it annexed Karabakh on 1 December 1989. Thereupon, the Azerbaijani administration declared in its meeting on 7 December

1989 that it condemned the decision of Armenia to annex the Nagorno-Karabakh Autonomous Region. In this process, in which various moves were made mutually, tensions between the two sides increased after Armenia's inclusion of Nagorno-Karabakh in the state budget plan for 1990 on January 9, 1990, and the turning point in the Nagorno-Karabakh issue was in 1992. Because in this period, the Nagorno-Karabakh conflict turned into a war between two independent states and Armenia started military operations in Nagorno-Karabakh with the help of foreign support. While the cities, towns, and villages belonging to the Azerbaijani Turks were burned and destroyed during the attacks, the most horrific massacres against the civilian population took place in Khojaly.

Because Khojaly, the largest settlement after Khankendi, the center of Nagorno-Karabakh, with this feature constitutes an important obstacle to the policy of "de-Turkification" of Nagorno-Karabakh pursued by Armenians. Another feature of Khojaly is that it is the gateway between Ağdam, Şuşa, Askeran, and Khankendi and it contains the only airport in Nagorno-Karabakh. In addition, Khankendi's power line, the road connecting Nagorno-Karabakh to Armenia, the Baku-Khankendi railway, and the Baku-Shusha highway pass through Khojaly. Khojaly, which has strategic importance for the region and rich underground resources, is a kind of the heart of Nagorno-Karabakh.

All these features made Khojaly the target of Armenia. Because, in the event of the capture of Khojaly, the road between Askeran and Khankendi would be opened and all Nagorno-Karabakh, except Shusha, would be under the control of the Armenians. In addition, when the Turks fleeing from the Armenian attacks could not find a place to take shelter, they would leave the Nagorno-Karabakh lands, and thus the population superiority would be completely in the hands of the Armenians. In this context, as could be seen, the way of the Armenians' domination of Nagorno-Karabakh and the dream of "Great Armenia" passed through Khojaly. Being aware of this, Armenian armed forces have begun to besiege this region with a population of 9 thousand since October 1991, with the intensification of the struggle against the rule of Nagorno-Karabakh. In such a period, the military action organized by the Azerbaijani army to save Khojaly from the Armenian siege also

ended in failure. Then, while Khojaly was alone with its fate, the Armenian armed forces, who had no obstacle in the capture of the region, together with the armored vehicles of the 366th Motorized Regiment of the former Soviet Army in Khankendi and the soldiers of that regiment consisting mostly of Armenians attacked Khojaly on the night of February 25, 1992.

Due to the attacks that continued throughout the night, Khojaly was almost destroyed, and when there was no military power to resist the Armenian soldiers while the houses were being burned and destroyed, the Armenian soldiers attacked the civilian people in the region. As the situation worsened, the elderly, women and children from the Khojaly people set out for Agdam to save their lives. However, those vulnerable people, who had no weapons in their hands and whose sole purpose was to save their lives, were cut off by Armenian soldiers and subjected to a great massacre there. In this inhumane massacre, people's scalps were scalped, their arms and legs were sawed off with saws and saws, their heads were cut off from their bodies, pregnant women's bellies were pierced and people were burned alive. According to official figures, a total of 613 people were killed, including 106 women, 63 children, and 70 elderly people; 487 people, 76 of them children, were seriously injured and 1,275 people were taken prisoner. 150 people have not been heard from again. According to unofficial figures, the number of massacres is 1,300 and the number of casualties is over 1,000. Due to the massacre, 25 children were orphaned and 130 children were left an orphan. Obviously, these people who set out to look for a place of refuge were brutally murdered by Armenians just to give a message to the people of the region and only because they were Turks.

This massacre, which Armenia committed in Khojaly, which is historically and culturally Turkish land and legally belongs to Azerbaijan, ignoring human rights, has taken its place in history as a murder committed against humanity and this atrocity has had many repercussions in the national and foreign press. The first reaction of the leading newspapers of the national press to the Khojaly massacre was to transfer the information they obtained from both Anadolu Agency and foreign agencies without comment. However, the attitude of the

national press about the Khojaly massacre has changed with the arrival of detailed news and photographs from the region. As a matter of fact, in the written articles, the extent of the massacre was tried to be revealed, it was wanted to draw attention to the fact that the Azerbaijani Turks had a hard time and were massacred by the Armenians, and a call was made to the world to stop this brutality.

While the Khojaly massacre aroused attention in the foreign press, the foreign press initially covered the statements of both sides without going into too much detail and reported the massacre from the mouths of their correspondents in the region. However, this attitude changed in the following days with the emergence of photographs of the people who were subjected to the massacre. It was stated that the reports prepared by Azerbaijan regarding the casualties proved to be correct while the atrocities were conveyed as a tragedy.